БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

№ 81 (18201)

2012 чылдың июль 17, вторник

Садар өртээ 5 рубль.

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Күзенчиг аалчывыс

СЕРГЕЙ ШОЙГУ – ТӨРЭЭН ЧЕРИНДЕ

Россияның Маадыры Сергей Шойгу кыска шөлээзинде Тывада чедип келген. Июнь 13-те ол төрээн хоорайы Чадаанага четкеш, спорт комплекизиниң тудуун тудар шөлдү көрүп чораан. Ооң тудуун эгелээриниң айтырыын ол боду көдүрүп үндүрген болгаш ону эчизинге чедирер сорулгалыг.

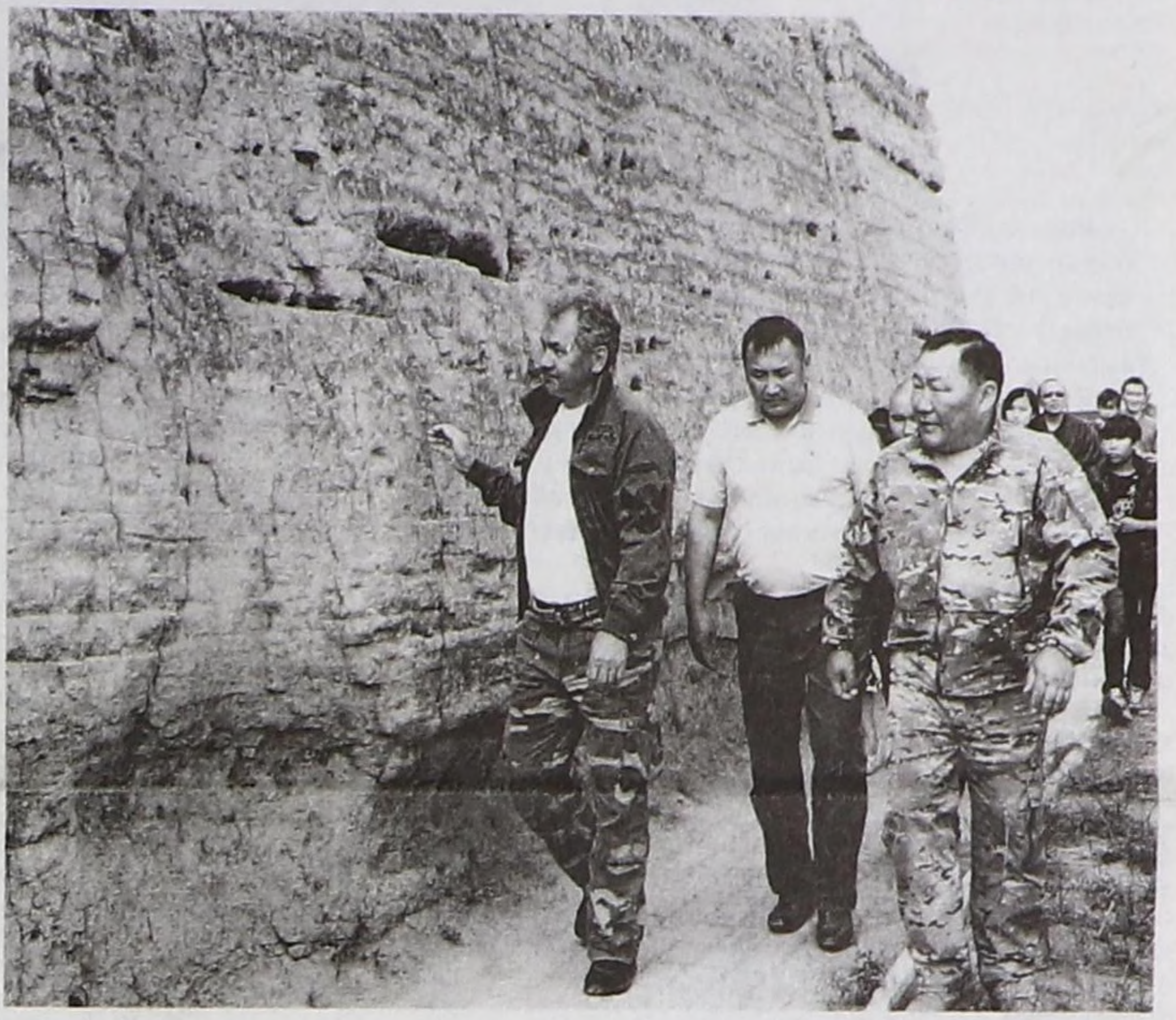

Тываның Баштыңы – Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол-биле кады байырлыг ажыдыышкынга белеткенип турар сарыг шажынның Үстүү-Хүрээге барып чорааннар. Сергей Кужугетович Шойгунуң эгелээшкини болгаш деткимчези-биле 2008 чылда (1905-1907 чылдарда туттунган) сарыг шажынның бо хүрээзиниң чаа оран-савазын шаанда кандыг турган-дыр ол-ла алчаан кылдыр тудар улуг ажыл эгелээн. Үстүү-Хүрээни Тибеттен чаладып келген лама-башкы Лунтан Римпочениң төлевилели-биле туткан турган, ону 1937 чылда репрессия үезинде үреп бускан. Лама-башкыларын репрессияга таварыштырып, адып өлүргенин чагындырып каалы.

Ам Үстүү-Хүрээ байырлыг ажыдыышкынынга белеткенип турар. Ында бо хүннерде республиканың аңгы-аңгы хоорай, суурларының чурттакчылары эки тура-биле тудуг ажылдарын кылып турар, чүгле Тывадан эвес, а Красноярск хоорайдан безин чедип кээп, дузалажып турар кижилер бар. Оларның аразында үүрмек тудуг ажылдары кылыр – чугайлаар, малгаштаар ажылдар кылып турарлардан аңгыда, чурукчулар, бызаңчылар, электриктер дизе-ле, кымнарны чок дээр. Олар шупту янзы-бүрү нацияның, аңгы-аңгы шажын-чүдүлгениң кижилери-даа болза, хүрээ тудуунга киржири буянныг үүле-херек деп санап турарлар.

Сергей Шойгуга болгаш Шолбан Кара-оолга кылдынган ажылдарны көргүзүп, илеткээн. Хөй ажылдар кылдынган дээрзин олар демдеглээн. Ам хүрээни малгаштап, чугайлаар ажылдар дооступ, кааста лга-шимелде, чурулга ажылдары уламчылап турар.

Хүрээ тудуунда эки тура-биле киржип турар кижилер орай дүнге киир ажылдап турар. Электри дериг-херекселдери тургустунган, коштунган, эптеттинген болгаш чылыг шалалар кылдынган. Ам чүгле ону шывар материал шилип турар. Ол айтырыгны хүрээге-ле аалчылар-биле кады сайгарып чугаалашкаш, шилээн. Кызыл гранит-биле шывар болган. Тываның удуртукчулары болгаш хүрээниң тудугжулары-биле чугаалажып тура, Сергей Кужугетович хүрээ тудуун чүгле Россияда эвес, а бүгү делегейде далаш чокка кончуг бодамчалыг кылыры чаңчыл болган, чүге дизе хүрээ – мөңге чүүлдүр, ону хол дашты-биле, дүвүдалаш кылып болбас дээрзин ол сагындырган. Оон аңгыда база бир кол чүүлдү С.К. Шойгу онзалап айыткан – хүрээ тудуу доозулганна дээш, ажыл ооң-биле кады соксап кагбас ужурлуг, чүге дизе чугаа улуг хүрээ комплекизиниң дугайында чоруп турар.

– Маңаа сагыш-сеткил илереллиниң эзулуг төвү турар ужурлуг. Улус-чон маңаа келгеш, сагыш-сеткилин оожургадып, дыштандырып, амыдыралда бодунуң туружунуң дугайында боданыр – деп, Сергей Шойгу чугаалаан. – Маңаа чоорту школа, тибет медицина төвү, чөөн-чүк эм-таңының төвү тургустунар. Үстүү-Хүрээ бодунуң чечектелиишкининиң үезинде кандыг турган иийк (ол сагыш-сеткил, угаан-бодалдың, культураның, өөредилгениң төвү турган), ам бо шагда база ол хүлээлгезин күүседип турар эзулуг сагыш-сеткил сайзыралының төвү болуп, Тываның бүгү чурттакчыларын каттыштырар ужурлуг.

Үстүү-Хүрээниң тудуу дооступ турарынга өөрүп турар база бир чылдагаанын Сергей Кужугетович онзалап демдеглээн: дыка хөй эш-өөрүмнү, өңнүктеримни бо тудугга херегләэр акша-хөреңги чыылдазынга киириштирген мен, ам оларга хүрээ тудуу ажылгалга кирер деп турарын ыяап-ла дыңнадыр мен. «Эш-өөрүмнү Тывага ыңакшыдарын ам-даа уламчылаар мен» – деп, ол чугаалаан.

Төрээн чери, ооң чурттакчылары Сергей Кужугетовичини эң чоок кижизи кылдыр уткуп хүлээп алган. Чаңгыс чер-чурттугларының салым-чолу аңаа кажан-даа ыдыктыг херек. Кожууннуң, хоорайның удуртукчулары-биле хол тутчуп мендилежип, ажыл-амыдыралын сонуургап, хүрээниң тудугжулары-биле кады чурукка тырттырып ап, бодунуң талазындан база ол улуг хүндүткелди көргүскен. Чоруп тура ол: «Тыва меңээ делегейде эң-не кол чер болуп артар, төрээн республиканга кезээ шагда ачы-дузам көргүзүп чоруур мен» – дээн.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ тырттырган чуруктары.

«ҮСТҮҮ-ХҮРЭЭ» чалап тур

Чадаананың Үстүү-Хүрээзинде «Течен Раптен Даши Чойхорлинг» дуганын ажыдарынга, Тыва күрүнениң үндезилекчизи Монгуш Буян-Бадыргы төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга болгаш малчыннар Наадымынга тураскааткан делегейниң «Үстүү-Хүрээ» фестивалының хемчеглериниң планы

2012 чылдың июль 22

Аалчыларның келири, киржикчилерни бүрүткээри, чурттаар чер бээри.

2012 чылдың июль 23

10.00–«Үстүү-Хүрээ» фестивалының киржикчилериниң болгаш аалчыларның база ламаларның карнавал кылажы (Алдыы-Хүрээ Чадаана стадионундан Үстүү-Хүрээ чедер);

12.00 – Дуганны байырлыг ажыдарының езулалы;

14.00 – дуганның ажыттынганынга мөргүл;

16.00 – парлалга конференциязы;

21.00–чаа дуганны ажытканынга тураскааткан байырлал концерти.

2012 чылдың июль 24

10.00 – кожууннуң Наадым байырлалынга тураскааткан чыскаал. «Чадаана» стадионга;

11.00 – Наадымның байырлыг кезээ. «Чадаана» стадионга;

12.00 – М. Буян-Бадыргының 120 харлаанынга тураскааткан хүреш;

15.00 – өглер конкурузу;

20.00–дириг хөгжүмнүң «Үстүү-Хүрээ» фестивалы.

Июль 25-те

10.00 – бирги чер дээш хүреш маргылдаазы;

10.00 – аът чарыжы, 5 хевирге;

20.00 – «Үстүү-Хүрээ» фестивалы.

Июль 26-да

10.00 – 8 км черге херээженнер чарыжы. Эр улус 10 км-ге чаржыр;

12.00 – Тыва күрүнениң тургузукчузу М. Буян-Бадыргыга тураскааткан делгелге;

Гала-концерт «Үстүү-Хүрээ-2012»

Аалчыларның чанары.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң эргим, хүндүлүг, ынак оглувус **Шолбан Валерьевич КАРА-ООЛДУҢ** бо хүннерде төрүттүнген хүнү. Оглувус ада-иези бистерниң, чоргааралывыс, идегелдиг чөленгиижививс болурундан аңгыда, чаңгыс чер-чурттугларывыс — улус-чоннуң хүндүткелдиг удуртукчузу. Хөй нациялыг Тывавыстың келир үеде хөгжүлде сайзыралы дээш оларның-биле кады эгин кожа демниг ажыл-иште.

Бо чылдың июнь айда Шолбан Валерьевич Сибирьниң Федералдыг округунуң губернаторларының аразында медиарейтингиниң түңнелдери-биле бирги одуругже бүзүрелдии-биле киргенинге аажок өөрүп турар бис.

Оглувуска төрүттүнген хүнү-биле сеткиливис ханызындан байыр чедирбишаан, белен эвес — Тывазы, ооң чону дээш улуг харыысалгалыг ажылынга эки чедиишкиннерни, өг-бүлезинге аас-кежикти, ак орукту, быжыг кадыкшылды күзедивис. Бергелерге тура дүшпейн, сеткил-хөңнүңер омак-сергек, сүлдеңер кезээде бедик болзун, оглум!

Хүндүткел-биле, авазы, ачазы КАРА-ООЛДАР.

КОЖУУННАРДА НААДЫ

Чаңчыл болган кожуун наадымнары эгелээн. 13-14 хүннеринде республиканың мурнуу кожуун Тес-Хем, Эрзинниң малчыннары байырлалын демде

Самагалтайга болгаш Эрзинге эрткен чылдың түңнелдерин үндүрүп, көдээ ажыл-агыйның тергиин ажылдакчыларын, мурнакчы малчыннарын тодараткан байырлыг хуралдар болгулаан. Ийи кожуун кыштаглаашкынны хүр ашкан, мал оолдаашкынын онча-менди эрттирип алган. Бо чылын Эрзин кожуунда мал бажы 145 муң чедир өскен. Ооң иштинде бода мал — 4, шээр мал — 7, чылгы мал бажы — 9 хуу өскен. Наадымга Тес-Хем кожууннуң малчыннары ба эвес үре-түңнелдерлиг кел

Тыва Республиканың Б Шолбан Кара-оолдуң а малчыннарга байыр че Эрзинге Көдээ ажыл-агый зының сайыдының орал чораан Валентин Ендан, Те — ТР-ниң чер болгаш ө реңги хамаарылгаларының биле сайыды Салим Кыз четкеш келген.

Бисти

Айтырыг – хары

КОЛ ЧҮҮЛ — БОДУНУҢ БИЛИИНДЕ

• *Чаңгыс аай күрүне шылгалдазы. Аңаа хамаарыштыр бодалдар* •

Россия Федерациязының девискээринде ниити билиг ортумак школаларында күрүнениң чаңгыс аай шылгалдазын 2004 чылдан бээр дужаап эгелей берген. Ол үеден эгелээш, доозукчуларга болгаш аңгы-аңгы чылдарда школа дооскан абитуриентилерге өөредилге черинче дужаап кирип алырынга чаа оруктар ажыттынган. Ынчалза-даа ук шылгалдага кижи бүрүзүнүң бодалдары аңгы-аңгы дээрзи билдингир. Ол дугайында ада-иелер, абитуриентилер болгаш студентилер-биле чугаалаштывыс.

Алла КАЗАК, Новосибирскиниң Күрүне университединиң геология-геофизика салбырының доозукчузу:

— Республиканың Күрүне лицейинге 9-10 класстарга өөренгеш, Новосибирск хоорайның күрүне университединиң чанында тускай өөредилге болгаш эртем төвүнге 11 класстты 2007 чылда доостум. Аңаа чүгле орус дылга чаңгыс аай күрүне шылгалдазын дужааган мен. Чүге дизе, бо-ла дооскан эртем төвү-биле НКУ-же дужаап кирер сорулгалыг болгаш физика, математикага шылгалдаларны ол-ла университеттиң баазазынга эрткен мен. Өске абитуриентилер боттарынга херек биология, төөгү дээн чижектиг эртемнерни шилип ап турдулар.

Орус дылга чаңгыс аай күрүне шылгалдазын 89 баллга дужаап алганым дээрге-ле, ТР-ниң күрүне лицейинге өөренип турумда, башкывыстың шыңгыы, негелделиг билигни берип турганының ачызы деп ам бодап ор мен. 11 класстты өөренип турган черимге 9-10 класстарның программаларын катаптап, хандыр өөредип турган.

Сактырымга, ЧКШ-ти дужаап турган үемде коргуп-сүрээдээшкин-даа улуг турбаан, харын-даа улуг сонуургал-биле бижээн мен.

Орус дылда баллым хөй болган ачызында хары угда ол-ла университеттиң ийи аңгы факультединче дужаап кирип алган болдум. Ынчалза-даа бодумнуң сонуургаарым геология-геофизика салбырының «Нииити болгаш регионалдыг мергежилди» шилип алгаш, ону бо чылын доозуп алдым. Улаштыр ийи чыл дургузунда ол-ла университеттиң магистратуразынга өөренмишаан, бир чыл ажыр ажылдап турар ажылым ООО «Дубль ГИС» деп компанияга инженер-картограф кылдыр ажылдаар мен.

Шылгалдаларның мындыг хевирин тургусканының ачызында кандыг-даа эртем оруунче орук ажык дизе чазыг эвес. Чүгле кижиниң бодундан хамааржыр, бодунга бүзүрээри чугула, база эрте дээре коргуп-сүрээдээн ажыы чок деп санаар-дыр мен.

Айрана САРЫГЛАР, абитуриент. Ак-Довурактың №4 нииити билиг школазының бо чылгы доозукчузу.

— ЧКШ дээрге-ле, Россияның школаларынга болуп эртер улуг шылгалда-дыр. Ол кижиниң чурталгазынга дыка улуг рольду ойнап турар болгаш ажыктыг деп бодап турар мен. Чүге дизе ооң харыызындан эртем чедип алыры эң кол хамааржыр. Улуг баллдар дузазы-биле дээди өөредилге черлеринче, ортумак баллдар-биле ортумак өөредилге черлеринче бергедээшкин чокка дужаап кирип алыр-ла-дыр. Чогум ону дужаап алыры белен эвес деп чүвени бо чылын бодум дужаап тургаш көрдүм. Ында салдынган айтырыгларда 5 класстан тура өөренип келген школа программазындан аңгыда, өөренмейн турган темаларывыстан айтырыглар база бар болур чорду. Ындыг байдалда «баллдарым эвээш болу бээр ирги бе» дээн бодалдардан кижи коргуп-сүрээдей бээр чорду.

Шылгалда үезинде өөреникчилерниң холдарында паспорт, кара гельдиг ручка, эрттирилге саазынындан аңгыда телефоннарын, сумкаларын самбыра мурнунга арттыртып каар. Оон аңгыда ол үеде школаның даштында шагдаа ажылдакчыларындан аңгыда улуг башкылар шылгалданың канчаар эртип турарын дыка шыңгыызы-биле хынап, хайгаарап турду.

Бодум ниитизи-биле беш эртемге шылгалда дужаадым. Алган баллдарым эки демдектерлиг. Ынчангаш Кызылга өөренир күзелим-биле элээн каш өөредилге черлеринче документилерим дужаап кагдым. Ам бо үеде кайызынче кирген, кирбээнимниң харыызын манап турарым бо.

Чойгана Каң-оол, 22 харлыг, абитуриент:

— Мен бо чылын Кызылдың эмчи колледжизинче дужаап кирер сорулгалыг биология биле орус дылда шылгалдаларны чурттап турар черимниң школазынга дужаадым. Шылгалда үезинде сүрээденчиг байдал турду. Чүге дизе, школаны элээн чылдар бурунгаар дооскаанындан ындыг бе, кижиге таныш эвес айтырыглар келгилээр чорду. Ынчалза-даа бодум багай эвес дужааган мен. Документилерим эмчи колледжизинче дужаап кагдым, ам харыызын четтикпейн манап тур мен. Бодум хуумда мындыг шылгалданы чуртувуста сайзырадып каанын эки деп санаар мен, ынчалза-даа шылгалда үезинде карактарга көскү кылдыр айтып бээр чоруктар бар деп чүвени эскердим. Ол чүнү херечилеп турарыл дээрге, акша-көпеэз бар улустуң ажы-төлү улуг кыспас, даштыгаар үндүрүпкен айтырыгларының харыызы чедип келирин манап, хостуг орар боор чорду. Берге айтырыгларлыг кезектер кижиге хөй баллды ажылдап бээр болгай, ындыг байдалда ону кылырда хөй үе негеттинерин билир бис. Ындыг-даа болза чамдык улустарга ажылын белеткээш мурнунга салып бээрге, дүжүрүп бижип алгаш, бир шак эрткенде дужаай каапкаш чоруй баар улустар көвей чорду. Ол талазы-биле ишти-даштын шыңгыы чурумну тудуп турза-даа, дөмей-ле адаие, дөргүл-төрел кандыг-бир аргазын ажыглап, шылгалдада орар кижиге «дузазын» көргүзерин эскердим. Ам-даа ону шыңгыы эде көөр болза эки деп санаар-дыр мен.

Валентина Төмүр-оол, абитуриентиниң авазы:

— Мен бодап турарымга ЧКШ-тиң эки болгаш багай талалары бар деп санаар мен. Эки талазы, социал байдалы чегей өг-бүлелерниң ажы-төлү ону эки баллдарга дужаап алыр болза, бажыңындан ырадыр черлер кезип документилерин дужаап, акша-көпеекке бергедежип турбас. Херек болза почтадан азы Интернет четкилерин таварыштыр документилерин чорудуп, харыызын манап турар сен. Багай талазы, ЧКШ дээрге чүгле чаа школа дооскан ажы-төлге эвес, ооң мурнунда-даа школа дооскан улуг улустарга дээди өөредилге черинче кирип алырынга бир арганы берип турар шылгалда болгай. Ол талазы-биле эки-даа болза, ооң салдары чаа школа доосканнарга кандыг дээрзин бодумнуу-биле сайгарып берейн. Улуг улустар, амыдыралын херек кырында чогудуп чоруур, акша-көпеекти боттарыныы-биле ажылдап ап турарлар болгай. Оларның аразында бедик албан-дужаалда ажылдап чоруур таныыр-билир кижилери база

Абитура-2012.

эндерик улус бар дизе хөөредиг эвес. Олар баш удур бир башкыны акша-биле «садып алгаш», шылгалда үезинде хайгаарап турар комиссияның кежигүнүнге хээлини берип-даа тургаш болза, айтырыгларын үндүрүптер. Муңнар-биле белеткеп каан харыыларын дүжүрүп бижээш, хөй баллдарны ажылдап алгаш, эң-не шылгараңгай дээди өөредилге черлериниң олуттарынче дужаап кире бээр. Өөреникчилер аразында база ындыг чоруктар бары чажыт эвес. Мен, уруумга орус дылда репетитор чугаалажып алгаш, чыл дургузунда бир шакты 250 рубль-биле садып тургаш өөреткен мен. Ынчалза-даа уруумнуң баллы орус дылда 57 болган. Ол дээрге ортумак көргүзүг дээрзин документилер дужаап тургаш конкурстуң улуундан көрдүм. Ынчаар акша күжү-биле садып алгаш, дужаап турар деп билген болзумза, репетиторже акшам чарывайн, бир шыырак башкыны садып ап-даа болур турган ийик мен. Уруумнуң күзели дыл талазынче өөрениксеп турган, ынчалза-даа ол хире га рейтинг эртип шыд барганывыс хомуданчыг Оон аңгыда, шылгалдада тынган айтырыглар школа граммазындан дашкаар к турары, баллдар ажылдап ал га шаптыктыг деп санап тура

Ооң мурнунда чылдарда туриент кижи башкылар му билет сывырып алгаш, аас б бижимел аргалар-биле харыыны бериптер аргалыг болза, бо шылгалданың талазы чок болганындан, че өөренир уруглар эвээш балл дужаап алгаш хомудап ту рыл? Ынчангаш бо бүгүнү ужурлуг яамылар, албан-д черлери бүгү талазы-биле өө көргеш, эде-хере таарым кылдыр байдалды тургускан дээн күзелим улуг. Чүге дээр даа школа доозар назылыг төлүм көвей. Ол айтырыг чаңгыс эвес ада-ие мээң бодалымны үлежир дээр бүзүрээр мен.

Республикавыс иштинде чаңгыс аай күрүне шылгалдазы нииити байдалын үстүнде тайылбырлардан билдивис. Ада-иеле аразындан элээн хөй ажы-төлүн ЧКШ дузазы-биле өөредип ки эртем-билигге чедирип алганнарның саны эвээш эвес. Ынчалз чамдык таварылгаларда ортумак азы эвээш баллдарга дужаап а өөредилге черлеринче дужаап кирип ап шыдавайн аңаа хараа чоруктардан, өскелерни буруудадып, муңгараан ажыы бар бе? ЧКШ-ти канчаар дужаарын, ында кандыг айтырыглар ко турарын белеткээн арга-сүмелерни бижээн материалдарны дараа чылдан чылче өскерилгелерлиг кылдыр чырыкче үнд турар болгай. Ол бүгүден кижи хөйнү билип, билдин айтырыгларны башкыларындан азы ооң мурнунда ЧКШ дужаап ган акылары, угбаларында айтырып ап, бодунга арга-дуржул чүге чыып ап болбас деп.

Оон аңгыда, өөредилге черлеринче документилер дужаар хамаарыштыр, дужаап турар черинде конкурстуң негелдези кү болгаш улуг болза эрте дээре оон ойталап, коргуп-сүрээдээн а чок. Чүге дизе кижи боду бодунга бүзүрээр болза, күзелинге ы ла чедер.

Бодум хуумда эртемче делгем орукту ажыдарынга ЧКШ дузазы улуг деп санаар мен. Шупту чүве кижиниң бодундан хамааржыр дээрзи чугаажок.

Белекмаа ООРЖ

Журналистиң орук демдеглели

ХӨЛБЕҢ НОГААН КӨПСЭЭГЕЙИМ...

● ***Чаа туттунуп турар хүрээже аян-чоруктан репортаж***

Тыва кижи чанар дээнде, аъттыг халдып орда, бөргү-даа уштунуп каарга, тура дүшпес дижир. Чоннуң мерген сөзү уктуг-дөстүг болбас аргажок, шынап-ла, чер-чурт углай үнүптерге, чорук чогунгур, орук моондаа турар эвес.

Бай-Тайга, төрээн черим, кайда ен дээш тутсуп орар Тожудан елген кырган-авай Каттангылыг ылдыктаашовна Байыр-оолду өргеш,шынап-ла, кижи чурту ээнде, черниң ыраа дивес деп оннуң чугаалажыры-ла чөп-түр еп билип ордум. Ол кырган-ава уртунче четпээнден бээр 30-40 ыл эрткен. Сезен харлап алгаш, м-на хамык ажы-төлүн, уйнук-арын, күдээлерин, келиннерин дертипкеш, үш машинага олуруп-аш, майгын, чуъгун чүдүрүпкеш, алдып үнүпкеш, Кызыл хоорайга елген. Солун арнындан Көп-Сөөк удууның дугайында марафон ртип турганын номчааш, мени тып един келген болдулар. Орук йтып, чер-чурту эки билир кижи декчилеп чораш кээр сен бе дээн луг кижиниң дилээн канчап күү-етпес боор. «Ушкажыптым».Бир Газель», бир «Жигули», бир Фермер» дээр чүък машиназы рукче үнүптүвүс.

Алдын-Булак турисчи комп-екстиң дужунга келгеш, ону со-уурган көөрүн сүмеледим. Ырак вес, артты ажа халдып кээривис-е-ле, Чингис-Хаанның Алдын рдузу кижи сагыжынга кирер нчуг улуг докулчак ак өглер бо р. «Ии, чаражын!» дижип, кижи үрүзү магадай-ла берди. Ресто-н өгге кирип, сандайларга дыш-анып оруп, чада кылып каан дагже үнүп, чурукка тырттыржып-ла турлар. Уруглар ойнаар тускай шөлчүгештен ажы-төл шуут адырлыр хөңнү чок. Бо магалыг, чараш дыштанылга төвүн көргеш, кижиниң төрээн Тывазынга чоргааралы улам күштелир.

Улаштыр чоруп ор бис. «Бо чайын чаъс шоолуг чагбаан-дыр, көрем, болаага, оът-сиген шоолуг эвес, долгандыр куу-ла чүве» — деп, кырган-ава эскерип чугаалап ор. Шынап-ла, Кызыл хоорай, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик кожууннарның девискээринге чаъс чагбайн турганы илдең. Чеди айның ортан үезинде оът-сиген шагда өң кирип, элбей берген чыдар ужурлуг, ындыг эвес болду. Ооң кадында ам база долгандыр көк ыш. Ам та кайда өрт үнгеш, долгандыр ыш шыва бергени ол?!

Орук дургаар ажыл-иш хайымныын эскердивис. Дыштаныр хүн турбуже, септелге ажылдары кылган орукчулар, электри шугумунуң чаа демир чагыларын тургускан электриктер, кат, мөөгүзүн саткан сайгарлыкчылар дизе-ле... Барыын кожууннарже углай чоруп орарга, орук дургаар чаа «Шайлаарак-тар» немешкен, чиңге-тараазын, арбай далганын, быжырган боова-боорзаан, сүттүг шайын саткан кижилер база эмгежок.

Бай-Тайга Наадым-2012-ге белеткенип турар, ажыл-иш ында база хайымныг-дыр. Аэропорт шөлүнүң чоогунда чаа стадион тудуун тудуп эгелей берген болду. Дыка хөй узун чагыларны тургускулапкан. Ам ооң кырын шывар — көрүкчүлер олурар сандайларын кылыры, долгандыр херимнээри арткан. Оон өске-даа немелде тудуглары бар боор ийин оң.

Тээлиден Кызыл-Дагже долганыр орук-биле, көвүрүглеп кештивис. Ол орук даштарлыг чүве, бо удаада халдып орарывыска, Кызыл-Даг оруун кылып турар, улуг даштарын орук кыдыында дургаар чыып каан болду. Хөй деп чүвезин! Ол ажылга чон та каш катап шефтээн чүве. Орукту трактор, үстүрер машина-техника-биле тыртып каан, тейлер дег довурактарны оваалай төккүлеп каан тур, ам ону дескилээр ажыл арткан. Биеэгизи чок орук экижээн, ынчангаш Кызыл-Дагга саат чок тутсуп чедип келдивис.

«Алдын-Булак» дыштанылга төвү.

Тываның онзагай, каас-чараш булуңнарының бирээзи бо-ла болгай. Ат-сураглыг малчыннарның, уран шеверлерниң чурту. Арыг болгаш шапкын суглуг Ооругну, хадыңнарлыг ногаан арганы, кызыл дагны, ооң баарында оъттаан анай-хураганны, өшкү-хойну, инек, бызааны — кырган-аваның ажы-төлү чараш-сынып, магадап ханмайн турлар. Кырган-авазының чуртунда келген, өөрүшкү арын-шырайларын долган, чурук тырттырар аппараттарының оду кызаңнаар — тырттыржып турлар.

Көп-Сөөктүң Тейлер баары. Маңаа бүгү назыда мээң улуг өгбелерим болур ат-сураглыг малчыннар Деспи биле Бичии-Уруг Хертектер чурттап чораан, оларның кыштаа мында чүве. Чонда ол черни Чеди-Тей дээр. VIII Богда Кегээнниң «Чоксум» (Үш эртине) хүрээзи ооң чанында, олче халдып ор бис. Улуг Көп-Сөөк чуртувус узун, делгем чаптыла берген, хөлбең ногаан оът-сигени чалгып чыдарын көргеш, магадап ханмадым. «Көпсээгейге, Алаагайга хөве тепкен ээзир-ле мен...». Авам кужүрнүң чуртун алгап-мактаан кожаң ыры дораан кулаамга чаңгыланып келди.

Эрги хүрээниң орнунда тудуп эгелей бергенин улуг лама-башкы, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, Россияның Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү Көгел Мижитеевич Саая мындаа чаа чугаалаан-на болгай дээш, эрги хүрээниң орнун бодай аарак, орукту айтып чоруп орумда, чолаачывыс кырган-аваның уйнуу Начын чаа тудугну ырактан-на көрүп каапты.

Тудугжулар кидин түлүк ажылдап турар болду. Машиналарывыстан дүшкеш-ле, Мани-Хүртүге келдивис. Чаа тудугнуң тудуунга «далайга дамды дуза» дээш акша-көпеевисти тускайлап каан демир саваже киир кагдывыс.

Хүрээниң тудуун сонуургап көрдүвүс. Мурнунда турган хүрээден арай-ла бичии хемчээлдиг кылдыр туткан болгаш, эрги хүрээниң артынчызы — улуг даштардан кылган фундамент хевээр көстүп чыдар, артып калган. Ол улуг даштарны холувус-биле суйбай тудуп, оду өшпээн хүрээниң чылыын алыксап, ада-өгбелеривистиң изин тып алыксап, кижи бүрүзү хөй-ле бодалдарга алыскан боор. Хүрээни долгандыр кылаштап, эргип, тейледивис. Кандыг турган-дыр, ол ояар, чүгле ийи метр хемчээлди кызыра аарак тудуп каан.

Көгел Мижитеевич, ооң оглу Чечен-оол Саая хүрээниң кырын шывар тудуг материалдары садып эккээр дээш Абакан ашкан болду. Үш-дөрт аныяк оолдар тудугда ажылдап, ийи каът хүрээниң шалазын шалалап турлар. Хүрээ чанында хуурактар чурттаар бичии бажыңны мурнай-ла туткан. Тудугжулар ында чурттап турар. Паштаныр сарайлыг. Сцена тудуун эгелеп каан.

— Бо Тожудан келген кырган-авай 80 харлыг. Хамык ажы-төлүбиле чедип келгени бо. Көп-Сөөк хүрээзи туттунуп эгелей бергенин дыңнааш, өөрээш, ол ырактан чедип келгени бо-дур. Майгыннарлыг улус-тур, каяа тип алгаш хонза эки ирги, дуңмаларым?—деп, тудугжулардан айтырдым.

— Бо тип каан өг бар, угбай, дыка улуг өг, аңаа хонуп алыңар, ажырбас. Майгын тип, шүүдеп тургаш канчаар, орайтаан ышкажыл — дээш, өгге эдертип чедире берди. Шынап-ла, улуг-даа өг, шалалап каан. Аңаа турумчуп алдывыс. Кырган-авайның оолдары, күдээлери Кызыл-Дагда суур адаанда аалдан садып алган ийи хоюн дөгерип эгелей бердилер.

Изиг-хан болу бээрге, кырган-ава ооң бажын от-көзүнче каап, хүрээ тудуп турар буянныг аныяк тудугжуларны болгаш эдертип келген хөй чонун хүндүледи. Эртенинде ак сүдүн чажып, чер-чуртунга мөгейип, мендилежип, йөрээл салды.

Ак чаъстай берген. Сарыг-Хая, Бай-Тайга, Мөңгүлектер баштары ак туман аржыыл-биле шугланыпкан, көзүлбес. Бай-Тайганы көрүксээн Тожу чонунуң сагыжы саарзыкталган. «Өрт кедереп, көк ыш тайга-таңдыларны бүргей ап турар үеде чаъс чаарга, кончуг эки. Силер чаъс эккелгениңер ол-дур, эки улус тур силер» — дээрге, өөрүп турлар.

Кара-суг бажы дагыыры-биле ол ырак-узак Тожудан саң салыр кургаг ыяштарын безин шоодайларда чүдүрүп алгаш келгеннер болду. Ак чеминиң дээжизин, артыш-шаанаандан эгелээш — шуптузу белен. Черден үнүп чыдар кара суг бажын дагып, ак, көк, кызыл, сарыг, ногаан—беш янзы өңнүг хадактарын адагашка баглап, саң салды.

«Тожу тоолзуг чараш оран, ынчалза-даа Бай-Тайгам база-ла каас-чараш, кайгамчык чуртум чүве» — деп, бүгү назыда чоргаарланып чугаалап чораан кырган-аваның ажы-төлү орук дургаар сонуургап, «бо хемниң, бо дагның, бо тайганың адын чүү дээрил?»— деп айтырып, сактып ап чордулар. Хемчиктиң шапкынын, шынааларның болгаш ховуларның делгемин магадаан. Меңги баштыг тайгаларывыс, харын, арнын көргүспейн бардылар, туман аржыылын эштипкеш, чаштына бергеннер. А чүге дээрге, «Ам база катап келиңер» дээни ол-дур.

Көп-Сөөк хүрээзиниң чанында Мани-Хүртү.

Бай-Тайгага база катап келгижеге деп байырлашкаш, чоруптувус. Орук ара Ак-Довурак хоорайны, «Тыва даг-дүгү» комбинатты сонуургап көрген улус. Үстүү-Хаяга келгеш, аныяктар ыдык күзелдери бүтсүн дээш, Үттүг-Хаяже үнгеш келди. Кырган-аваның уйнуу Кежик мырыңай ийи бөлүктүң иелдирзи-биле үнгеш келди.

Чер-чуртунга ынакшылын бадыткап, буянныг үүле-херек — чаа хүрээ тудуунга үлүг-хуузун киирер бай-тайгажылар эмгежок дээрзинде чигзиниг чок. Көп-Сөөк хүрээзи сентябрьда ажыглалга кирзин дээш, демивис кадып, деткиилиңер, чонум.

Светлана БАЛЧЫР.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Чаа туттунуп турар хүрээ.

Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязын болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадын тургузарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ – ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының шынарлыг структуразын хевирлеп тургузар сорулга-биле, Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүң 2 кезээниң «г(1)» пунктузун удуртулга болдуруп, **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязын болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадын эде тургузарының аргазы-биле Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязын болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадын тургузар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының үндезин шинчилелдерни боттандырып турар организацияларны деткиир талазы-биле хүлээлгезин Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызынга, массалыг информация чепсектеринге, доктаамал үнер парлалгага болгаш үндүрүлге черлеринге күрүне деткимчезин көргүзери-биле субсидия тыпсыр талазы-биле хүлээлгезин Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызынга, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи болгаш хоойлужудулга органнарының ажыл-чорудулгазын хандырарының талазы-биле автобааза» күрүнениң бюджет албан черин, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи болгаш хоойлужудулга органнарының ажыл-чорудулгазын хандырарының талазы-биле ажылагый эргелели» күрүнениң бюджет албан черин акшаландырар талазы-биле хүлээлгезин Тыва Республиканың Чазааның Херектер эргелелинге дамчыдар.

2. Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязын болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадын Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазааның ажыл-чорудулгазын хандырып, доктаамал ажылдаар күрүне органы кылдыр тургузар.

3. Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының дугайында дүрүмнерни болгаш ооң тургузуун бадылаар.

4. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы—Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының удуртукчузу А.А. Шойгу эде организастаашкын хемчеглерин күштүг болуп турар хоойлужудулгага болгаш бо Чарлыкка дүүштүр боттандырарын хандырар.

5. 2010 чылдың декабрь 7-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак А-
дының дугайында» №231 Чарлыы-
чылдың сентябрь 2-де Республ-
Чазааның Даргазының «Тыва Республ-
Чазааның Даргазының Канцеляри-
болгаш Чазак Аппарадының тург-
өскерилгелер киирериниң дугайында
Чарлыын, 2012 чылдың январь 27-
публиканың Чазааның Даргазының
Республиканың Чазааның Дарга-
Канцеляриязының болгаш Чазак А-
дының тургузуунга өскерилгелер
риниң дугайында» №25 Чарлыын
чидирген деп санаар.

6. Бо Чарлык аңаа ат салган
күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы-
Чазааның Даргазы Ш.КАРА-О

Кызыл хоорай
2012 чылдың июль 10
№194

2012 чылдың июль 10-да Тыва Республиканың Баштыңының—Чазааның Даргазының №194 Чарлыы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының дугайында дүрүм

1. Нийти чүүлдер

1. Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязы болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарады, ооң долчулаан албан-езузунуң ады—Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязы (моон соңгаар—Администрация дээр) Тыва Республиканың Баштыңының, Тыва Республиканың Чазааның ажыл-чорудулгазын хандырар, а ол ышкаш Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазааның шиитпирлеринге күүселдени контроль чорудар сорулга-биле тургустунган күрүне органы болур.

2. Администрация бодунуң ажыл-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязын, федералдыг хоойлуларны, Россия Федерациязының Президентизиниң чарлыктарын болгаш айтыышкыннарын, Россия Федерациязының Чазааның доктаалдарын болгаш айтыышкыннарын, Тыва Республиканың Конституциязын, Тыва Республиканың хоойлуларын, Тыва Республиканың Баштыңының чарлыктарын болгаш айтыышкыннарын, Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын болгаш айтыышкыннарын, нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актыларын, а ол ышкаш бо дүрүмнү удуртулга болдурар.

3. Администрация бодунуң ажыл-чорудулгазын Тыва Республиканың Баштыңының удуртулгазы-биле боттандырар.

4. Администрацияны Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы—Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының удуртукчузу баштаар.

5. Администрацияның тургузуун, күрүнениң хамааты албан-хаакчыларының эң үстүкү санын болгаш Администрацияның дугайында дүрүмнү Тыва Республиканың Баштыңы бадылаар.

6. Администрацияның составында Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының удуртукчузу (моон соңгаар—Администрацияның удуртукчузу дээр), Администрацияның удуртукчузунуң бирги оралакчызы, удуртукчунуң оралакчылары, Тыва Республиканың Баштыңының чөвүлекчилери, Тыва Республиканың Баштыңының дузалакчылары, Тыва Республиканың Баштыңының референтилери, Тыва Республиканың Баштыңының—Чазааның Даргазының бүрүн эргелиг төлээлери болгаш дараазында структурлуг салбырлар: Тыва Республиканың Баштыңының канцеляриязы, Тыва Республиканың Баштыңының референтуразы, департаментилер, эргелелдер, албаннар, Администрация удуртукчузунуң, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчыларының болгаш оралакчыларының секретариаттары кирер.

7. Администрацияның структурлуг салбырларының дугайында дүрүмнү Тыва Республиканың Баштыңы бадылаар.

8. Администрация болза юридиктиг чер болур, Тыва Республиканың Күрүне сүлдезин чураан таңмалыг болгаш бодунуң адын бижээн бланк-майыктыг.

9. Администрацияны тударының чарыгдалдарын Тыва Республиканың республика бюджединде көрдүнген акша-хөреңгиниң күсели-биле акшаландырар.

10. Администрацияның турар чери: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18.

2. Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының сорулгалары болгаш хүлээлгелери

11. Администрацияның кол-кол сорулгалары болза:

Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизиниң бүрүн эргелерин Тыва Республиканың Баштыңының күүседирин хандырары;

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди күүсекчи органының бүрүн эргелерин Тыва Республиканың Чазааның күүседирин хандырары;

Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазааның шиитпирлерин күүседип турарынга контрольду боттандырары;

социал-экономиктиг хөгжүлдениң кол-кол угланыышкыннарын тодарадыр талазы-биле Тыва Республиканың Баштыңынга—Чазааның Даргазынга деткимче бээри;

нийти-республика төлевилелдерин Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганың тус-тус органнары болгаш организациялары-биле кады ажылдап кылырын болгаш ооң күүселдезин контрольдаарын хандырары;

Тыва Республиканың Баштыңынга ооң эргезинге кирген кадр айтырыгларын, Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының болгаш хүндүлүг аттарны тыпсырының дугайында айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле Тыва Республиканың Баштыңының ажыл-чорудулгазын хандырары;

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының бир демниг хөделирин болгаш кады ажылдаарын хандырар талазы-биле Тыва Республиканың Баштыңынга деткимче бээри;

федералдыг хоойлужудулга болгаш республика хоойлужудулгазын езугаар аңаа онааган өске-даа бүрүн эргелерни Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазааның күүседирин хандырары.

12. Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазааның ажыл-чорудулгазын хандырарының талазы-биле Администрацияның кол-кол хүлээлгелери болза:

Тыва Республиканың Баштыңының чарлыктарының, айтыышкыннарының, даалгаларының болгаш дилеглериниң төлевилелдерин, тайылбырларны, а ол ышкаш Тыва Республиканың Баштыңынга эргежок чугула документилерни белеткээри, дугуржуру болгаш Тыва Республиканың Баштыңынче киирери;

Тыва Республиканың Баштыңының чарлыктарын болгаш айтыышкыннарын, Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын болгаш айтыышкыннарын парладыры;

программа езугаар чугаалаар чүүлдерни, ооң иштинде республикада ажыл-херектериниң байдалының дугайында Тыва Республиканың Дээди Хуралынга (парламентизинге) Тыва Республиканың Баштыңының чыл санының айыткалдарын белеткээри;

федералдыг хоойлуларны, Тыва Республиканың хоойлуларын (Тыва Республиканың Баштыңының, Тыва Республиканың Чазааның бүрүн эргелеринге хамаарышкан кезектерин), Тыва Республиканың Баштыңының чарлыктарын, айтыышкыннарын, өске-даа шиитпирлерин болгаш даалгаларын, Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын болгаш айтыышкыннарын күүседип турарынга контроль болгаш хыналда;

Тыва Республиканың Дээди Хуралынга (парламентизинге) Тыва Республиканың Баштыңының чыл санының айыткалдарын болгаш Тыва Республиканың Баштыңының программныг өске-даа документилерин күүседип турарынга контроль;

Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазааның шиитпирлериниң күүселдезинге контрольдуң түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Баштыңынга дыңнадыры;

Тыва Республиканың Баштыңының чанында чөвүлээшкин болгаш консультация органнарының ажыл-чорудулгазын хандырары;

Тыва Республиканың Баштыңының, Тыва Республиканың Чазааның Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)-биле, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының өске-даа органнары болгаш күрүне органнары-биле, тус чер бот-башкарылга органнары-биле, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнары-биле болгаш оларның девискээр органнары-биле, Россия Федерациязының өске субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнары-биле, даштыкы күрүнелер-биле болгаш делегей организациялары-биле кады ажылдажылгазын хандырары;

Тыва Республиканың Баштыңының политиктиг партиялар-биле, хөй-нийти болгаш шажын каттыжыышкыннары-биле, профессионал эвилелдер-биле, сайгарлыкчылар организациялары-биле кады ажылдажылгазын хандырары;

хамааты нийтилелдиң салбырлары-биле чугаалажыышкыннарны хандырары, оларны сайзырадырынга болгаш быжыглаарынга идиг бээри;

хамаатыларның дилеглерин, хөй-нийти каттыжыышкыннарының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының саналдарын учеттаары болгаш анализтээри, Тыва Республиканың Баштыңынга чогуур илеткелдерни киирери;

тус чер бот-башкарылга талазы-биле күрүне политиказын күүседир талазы-биле саналдарны Тыва Республиканың Баштыңынга белеткээри;

кадр айтырыгларының талазы-биле ооң бүрүн эргелерин боттандырарынга Тыва Республиканың Баштыңынга идиг бээри;

томуйлаарын болгаш хостаарын Тыва Республиканың Баштыңы азы ооң киргени-биле боттандырар Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң учедун, айыттынган кижилерни хуу медээлериниң шыгжамырын тургузары;

Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын ээлеп турар кижилерниң белеткелин, катап өөредилгезин болгаш мергежилин бедидерин организастаары;

күрүне эрге-чагырга органнарынга,
күрүнениң өске-даа органнарынга б
тус чер бот-башкарылга органна
коррупцияга удур демисел талазы
күрүне политиказын боттандырарынга
ажыктар чөрүлдээлерин чайлады
күрүне болгаш муниципалдыг албанн
тырынга болгаш сайзырадырынга
рыштыр саналдарны Тыва Республи
Баштыңынга белеткээри;

күрүне шаңналдары-биле шаңнаар
а ол ышкаш күрүне шаңналдарын
Республиканың Баштыңының тыпс
организастаарының дугайында санал
Тыва Республиканың Баштыңынга б
кээри;

Тыва Республиканың Баштыңының,
Республиканың Чазааның Даргазының
оралакчыларының болгаш оралак
рының, Тыва Республиканың Чаза
болгаш Тыва Республиканың Дээди
лындан (парламентизинден)—төлэ
Россия Федерациязының Федералдыг
лының Федерация Чөвүлелиниң кеж
нериниң, Россия Федерациязының
ралдыг Хуралының Күрүне Думаз
депутаттарының болгаш оларның дуз
чыларының, олар Тыва Республик
девискээринге бүрүн эргелерин бо
дырып турда, Администрацияда күрү
хамааты албанының албан-дужаалд
ээлеп турар кижилерниң саң-хөө, мате
техниктиг, организастыг болгаш өск
хандырылгазын Тыва Республика
Херектер эргелели-биле кады боттанд

Медээлерни чыыры, ажылдап кыл
сайгарары болгаш Тыва Республика
девискээринде болуп турар социал-эк
миктиг болгаш нийтилел-политиктиг
дулгалар дугайында информация-ан
материалдарын Тыва Республика
Баштыңынга белеткээри;

Россия Федерациязының субъектил
биле, даштыкы чурттар-биле регио
аразының болгаш культура харылза
рының айтырыгларының талазы-биле
Республиканың Баштыңынга информа
анализтиг хандырылга;

даштыкы садыг ажыл-чорудулгазы
болгаш даштыкы экономиктиг харылза
талазы-биле Тыва Республиканың Ба
ңынга информация-анализтиг хандыры

ооң конститусчу бүрүн эргелерин
Республиканың Баштыңының күүседир
эксперт-анализтиг хандырылга;

эксперт түңнелдерин, анализтиг илет
дерни болгаш Тыва Республиканың Б
тыңынга эргежок чугула өске-даа экс
болгаш анализтиг материалдарны бе
кээри;

нийти-республика төлевилелде
ажылдап кылырын болгаш эспертиза
башкарары;

доктааттынган чурум езугаар чу
лажыышкыннар эрттирерин, Россия Фе
рациязының субъектилери-биле, а ол ыш
коммерция организациялары-биле сад
экономиктиг, эртем-техниктиг бол
культурлуг кады ажылдажылга дугай
дугуржулгаларның төлевилелдерин ажыл
кылырын Тыва Республиканың Баштың
хандырары;

албан-езузунуң делегацияларының,
иштинде даштыкы делегацияның Ты
Республиканың девискээринге чоруп ту
протокол хандырылгазы;

Тыва Республиканың күүсекчи эр

чагырга органнарының тургузуун тодарадыр, Тыва Республиканың Чазаан тургузар болгаш Тыва Республиканың Чазаанының халажылгазының дугайында шиитпирни хүлээп алыр талазы-биле саналдарны Тыва Республиканың Баштыңынга белеткээри;

политиктиг планнаашкын айтырыгларының талазы-биле информация-анализтиг материалдарны Тыва Республиканың Баштыңынга белеткээри, республика девискээринде политиктиг байдал болгаш политиктиг эргелеп-башкарылганың ажыктыының үнелелиниң дугайында Тыва Республиканың Баштыңынга доктаамал дыңнадыры;

тус чер, республика болгаш ниити-күрүне эрге-ажыктарының чогумчалыг дүгжүрүнче угланган девискээр политиказының Тыва Республикага кол-кол угланыышкыннарын чыл санында ажылдап кылыры, а ол ышкаш республика девискээринге тус чер бот-башкарылгазының девискээр организациязының талазы-биле саналдарны белеткээри;

күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилерниң республика девискээринге соңгулдаларының мониторингизи болгаш анализи;

соңгулдалар, референдумнар белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле соңгулда комиссияларынга, референдумнар комиссияларынга дуза чедирериниң талазы-биле саналдарны белеткээри;

тус чер бот-башкарылгазының талазы-биле эрге-хоойлу актыларының квартал санындагы мониторингизи болгаш анализи, Тыва Республиканың Баштыңынга информация-анализтиг материалдарны, а ол ышкаш тус чер бот-башкарылгазының талазы-биле эрге-хоойлу актыларын сайзыраңгайжыдарының талазы-биле саналдарны белеткээри;

муниципалдыг тургузугларның баштыңнарын албан-дужаалдан чайладырының дугайында саналдарны Тыва Республиканың Баштыңынга белеткээри болгаш Тыва Республиканың Баштыңының даалгазын езугаар федералдыг хоойлужудулгада көрдүнген таварылгада болгаш чурум-биле эрге-хоойлу актыларын ажылдап кылыры;

Тыва Республиканың Баштыңының даалгазын езугаар Тыва Республиканың Конституция хоойлуларының, Тыва Республиканың хоойлуларының төлевилелдерин ларны Тыва Республиканың Баштыңы, Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Дээди Хуралынче (парламентизинче) киирер ылдыр ажылдап кылыры, нормативтиг өске-даа актыларны Тыва Республиканың юстиция херектериниң яамызы-биле кады ажылдап кылыры;

национал харылзааларның, хамаатынитилел черлерин, казначействону, хөй-нити болгаш хамааты саналдарны күрүнениң деткиириниң, а ол ышкаш шажын организациялары-биле, политиктиг партиялар-биле болгаш хөй-нииты өске-даа организациялар-биле кады ажылдажылганың талазы-биле Тыва Республиканың күрүне политиказын чевирлеп тургузар талазы-биле саналдарны Тыва Республиканың Баштыңынга белеткээри;

информация политиказының айтырыгларының, республиканың информация делгемин тургузарының айтырыгларының талазы-биле саналдарны Тыва Республиканың Баштыңынга белеткээри, а ол ышкаш Тыва Республиканың Баштыңының даалгазын езугаар ол саналдарны боттандырарынга киржири;

Тыва Республиканың Баштыңының ажыл-чорудулгазының дугайында, ооң үндүргени актыларының дугайында, медеглелдериниң дугайында медээлерни, чугаалаан чүүлдерин, ужуражылгаларын болгаш ооң киришкени өске-даа хемчеглерни массалыг информация чепсектеринге чырыдары;

Тыва Республикада информастыг делгемниң байдалының дугайында квартал санының анализи, Тыва Республиканың Баштыңының шиитпирлеринге болгаш чугаалаан чүүлдеринге хамаарыштыр массалыг информация чепсектериниң үнелелиниң дугайында, массалыг информация чепсектеринге ол талазы-биле санал-оналдарның дугайында Тыва Республиканың Баштыңынга дүрый дыңнадыры;

албан-езузунуң ужуражылгаларының, чугаалажыышкыннарының, Тыва Республиканың Баштыңының ажылчын аян-чорукткарының, а ол ышкаш Тыва Республиканың Баштыңының киришкени өске-даа хемчеглерниң информастыг хандырылгазын органызастаары;

Тыва Республиканың Баштыңының массалыг информация чепсектери-биле кады ажылдажылгазын организастаары болгаш хандырары;

Тыва Республиканың девискээринге терроризмни болгаш экстремизмни болдурбас, ооң уржуктарын бичеледир талазы-биле хемчеглерни организастаар болгаш боттандырар талазы-биле, хоойлуну хандырар, корум-чурумну тудар болгаш хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун тургузар талазы-биле Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазаанының бүрүн эргелерин хандырары;

тускай харылзаа-биле хандырары, күрүне болгаш албан-хүлээлге чажыды болуп турар медээлерни камгалаары;

Тыва Республиканың Чазаанче Тыва Республиканың хоойлуларының, Тыва Республиканың Чазаанының доктаалдарының болгаш айтыышкыннарының, Тыва Республиканың, Тыва Республиканың Чазаанының керээлериниң төлевилелдерин болгаш Тыва Республиканың Чазаанга сайгарып көөр өске-даа документилерни киирип турар үеде Тыва Республиканың Чазаанының Регламентизиниң негелделерин чагыырынга контрольду боттандырар;

Тыва Республиканың Баштыңының киришкени хемчеглериниң протокол-организастыг хандырылгазы;

Тыва Республиканың Баштыңының киржилгези-биле болуп турар хемчеглерниң Тыва Республиканың Баштыңының даалгазын езугаар организастыг хандырылгазынга деткимче бээри;

Тыва Республиканың Баштыңының, Тыва Республиканың Чазаанының болгаш ооң Чөвүлелиниң хуралдарының болгаш чөвүлел хуралдарының организастыг хандырылгазы, Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының оралакчыларының киржилгези-биле эртер хуралдарны болгаш өске-даа хемчеглерни белеткээри, хүлээп алдынган шиитпирлерни бижип долдурары;

Тыва Республиканың Баштыңынга, Тыва Республиканың Чазаанга келген парламент негелделерин ажылдап кылырын организастаары, оларга хамаарыштыр Тыва Республиканың Баштыңының азы Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының оралакчыларының даалгаларының төлевилелдерин белеткээри, комитеттерниң болгаш комиссияларның, а ол ышкаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының чагааларын күүсекчи эрге-чагырганың тус-тус органнарынче сайгарып көөр кылдыр чорудары;

Россия Федерациязының хамаатыларының, даштыкы хамаатыларның, хамааты эвес кижилерниң, организацияларның болгаш хөй-ниити каттыжыышкыннарның Тыва Республиканың Баштыңынче, Тыва Республиканың Чазаанче болгаш Администрацияже чоруткан аас-биле киирген азы бижимел дилеглерин сайгарып көөрүн хандырары;

Россия Федерациязының Президентизиниң хүлээп алыышкын черинге, Тыва Республиканың Баштыңының хүлээп алыышкын черинге хамаатыларны Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының бирги оралакчыларының болгаш оралакчыларының хүлээп алыышкыннарын организастаары, а ол ышкаш айыттынган дилеглерге информастыг-анализ ажылын чорудары;

дилеглерни болгаш негелделерни сайгарып көөр талазы-биле, хамаатыларның конституция езугаар эргелерин хандырар талазы-биле Тыва Республиканың Баштыңының, Администрацияның болгаш ооң бот-тускайлаң салбырларының ажыл-чорудулгазының информастыг-статистика, анализтиг болгаш методиктиг хандырылгазы;

дилеглерниң, ону сайгарганының түңнелдериниң болгаш алдынган хемчеглерниң анализи, аңаа үндезилеп информация-статистика допчулалын болгаш илеткелдерни белеткээри;

дилеглер болгаш негелделер-биле холбашкан информация-тайылбыр ажылын чорудары.

13. Хоойлуга дүүштүр Администрация Тыва Республиканың республика бюджединиң кол башкарыкчызы болгаш алыкчызы хүлээлгезин күүседир болгаш Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазаанының шиитпирлеринге болгаш даалгаларын дүүштүр өске-даа хүлээлгелерни күүседир.

3. Администрациянывң ажыл-чорудулгазын организастаары

14. Тыва Республиканың Баштыңы Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының оралакчызы—Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазаанының Аппарадының удуртукчузун, Администрация удуртукчузунуң бирги оралакчызын болгаш оралакчыларын, Тыва Республиканың Баштыңының чөвүлекчилерин, Тыва Республиканың Баштыңының дузалакчыларын, Тыва Республиканың Баштыңының референтилерин, Тыва Республиканың Баштыңының —Чазаанының Даргазының бүрүн эргелиг төлээлерин, Тыва Республиканың Баштыңының канцеляриязының удуртукчузун болгаш күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарын, Тыва Республиканың Баштыңының референтуразының удуртукчузун болгаш күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарын, Администрацияның удуртукчузун болгаш күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарын албан-дужаалга томуйлаар болгаш албан-дужаалдан хостаар.

Департаментилерниң болгаш эргелелдерниң удуртукчуларын томуйлаарын болгаш албан-дужаалдан хостаарын Администрацияның удуртукчузу Тыва Республиканың Баштыңы-биле дугуржуп тургаш, боттандырар.

Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының бирги оралакчыларының, оралакчыларының секретариаттарының удуртукчуларын албан-дужаалга томуйлаарын болгаш албан-дужаалдан хостаарын Администрацияның удуртукчузу Тыва Республиканың Баштыңы-биле болгаш Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының тус-тус оралакчылары-биле дугуржуп тургаш, боттандырар.

15. Аңаа онааган хүлээлгени боттандырып тура, Администрация:

эрге-чагырганың федералдыг органнары-биле болгаш оларның девискээр органнары-биле демнежип ажылдаар;

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)-биле, Тыва Республиканың Конституция суду-биле болгаш өске-даа суд органнары-биле, Тыва Республиканың саналга палатазы-биле, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы-биле болгаш өске-даа күрүне органнары-биле, оларның аппараттары-биле, тус чер бот-башкарылга органнары-биле, Тыва Республиканың Хөй-нити палатазы-биле, а ол ышкаш оларның албан-дужаалдыг кижилери-биле, Россияның-даа, делегейниң-даа болгаш даштыкы-даа организациялар-биле кады ажылдаар;

күрүне эрге-чагырга органнарындан, күрүне органнарындан болгаш тус чер бот-башкарылга органнарындан, а ол ышкаш организациялардан эргежок чугула медээлерни доктааттынган чурум езугаар негээр болгаш алыр;

федералдыг хоойлуларда болгаш Тыва Республиканың хоойлуларында айыткан өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

16. Администрацияның удуртукчузу:

Администрацияның удуртулгазын боттандырар;

күрүне эрге-чагыргазының федералдыг органнары-биле, Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнары-биле, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары-биле, Тыва Республиканың өске-даа органнары-биле, тус чер бот-башкарылга органнары-биле, организациялар-биле, хөй-ниити каттыжыышкыннары-биле, хамаатылар-биле харылзааларга Администрацияны төлээлээр;

Тыва Республиканың Баштыңының чөвүлекчилериниң, Тыва Республиканың Баштыңының дузалакчыларының, Тыва Республиканың Баштыңының референтилериниң, Тыва Республиканың Баштыңының—Чазаанының Даргазының бүрүн эргелиг төлээлериниң ажыл-чорудулгазын башкарар;

Администрацияны бүзүрежилге бижик чокта төлээлээр, керээлерни чарар болгаш өске-даа ажылды Администрацияның өмүнээзинден кылыр;

Администрацияның удуртукчузунуң оралакчыларының, Тыва Республиканың Баштыңының—Чазаанының Даргазының бүрүн эргелиг төлээлериниң кандидатураларын Тыва Республиканың Баштыңынче киирер.

Администрацияны удуртур талазы-биле федералдыг болгаш Тыва Республиканың хоойлуларында көрдүнген бүрүн эргелерни боттандырар.

17. Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының оралакчызы—Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазаанының Аппарадының удуртукчузу Администрацияның ажыл-чорудулгазы дээш хуу харыысалгалыг болур.

18. Администрацияның удуртукчузу чокта ооң хүлээлгезин Администрация удуртукчузунуң бирги оралакчызы күүседир.

19. Администрация бодунуң шиитпирлээр айтырыгларынга дүүштүр айтыышкын үндүрер.

20. Администрацияның айтыышкынынга Администрацияның удуртукчузу ат салыр.

ХОРУГЛУГ ЧЕРЛЕРГЕ ЭЖИНМЕҢЕР

Бо чоокку хүннерде суг айыыл-халавынга таварышканнарның саны немежип турар. Улуг-Хем кожууннуң Хайыракан сумузунуң чурттакчызы Енисейниң адырынга эштип тургаш, дүъш четпээнде сугга барган. А кежээ ИХЯ-ның Кызыл хоорай талазы-биле эргелелиниң дежурный кезээнге телефон-биле дыңнатканы болза, Кызыл хоорайның Хоочуннар бажыңының чоогунда эрик кыдыында дамбага он харлыг оол сугга дүжүп өлген. Бир шак хире үе эрткенде, ол-ла черге 17 харлыг оол сугга дүжүп өлген.

Чайгы, изиг үеде суглуг, хөөлбектерлиг черге айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагывайн улус эжингеш, айыыл-халапка таваржып, бертинип, сугга дүжүп турар. Сугга эштириниң дүрүмүн сагыңар. Хоруглуг черге эжинмеңер. Бичии уругларны суг, хөөлбек, хем кыдыынга хайгаарал чок арттырбаңар. Ол амы-тынга айыылдыг!

МЕГЕ ШЫНЗЫЛГА

Июль 8-те Сукпак суурга ИХЯ-ның ОШАЧКИ-ниң инспектору планныг документилер хыналдазы чорудуп тура, «ВАЗ-21093» автомашинаны доктааткан. Чолаачы камгалал курун шарып албаан болган. Инспекторга автомашина башкарып болур дугайында шынзылгазын чолаачы сунган. Хынап көргеш, ында ооң фото-чуруунда таңма чок боорга, инспектор каразыг апкаш, өске документилерин база негээн. Чолаачы паспортун берген, ында ат, фамилиязы чолаачы шынзылгазыныындан аңгы болган.

Истеп, хынааның түңнелинде илерээни болза, чолаачы акызының шынзылгазын алгаш, ооң чуруун адыргаш, бодунуун чыпшырып алган болган.

ОРУК ОЗАЛ-ОНДАА

Июль 6-7 хүннеринде Тывага чеди орук озад-ондактары демдеглеттинген, беш кижи амы-тынындан чарылган, 11-и балыгланган.

Эң улуг авария 04 шак 20 минута турда, ИХЯ-ның Кызыл кожууннуң дежурный кезээнге М-54 «Красноярск — Күркызыгаар» автооруктуң 842 дугаар километринде үш автомашина үскүлешкен деп дыңнадыг келген. 31 харлыг чолаачы бодунуң хууда «ВАЗ-21103» автомашиназы-биле мурнуу угланыышкынныг чоруп ора, оруктуң кыдыынче үне халды берген. Катап орукче ээй тыртар дээш, машиназын удур келген машиналар халдыр талазынче үне халдып келген болгаш «ВАЗ-21074» автомашина-биле үскүлежип эрткен соонда, ол машина орук кыдыынга өрү көрүндүр дүшкен. Уткуштур кел чораан «ВАЗ-21154» маркалыг автомашина «ВАЗ-21103»-биле үскүлешкен. Кемдээшкиннерден «ВАЗ-21103» автомашинаның чолаачызы биле «ВАЗ-21074»-түң пассажири ол-ла черинге өлген. Дүрген дузаның машиназы эмнелгеже аппар чорда, чолаачы «ВАЗ-21074-түң чолаачызы өлген. Оон аңгыда республика эмнелгезиниң кемдээшкин салбырынга үш аар балыгланган, аңгы-аңгы кемдээшкиннер алган пассажирлерни чедирген.

Чолаачылар элээр азы ээрик чораан бе дээрзин тодарадып турар. Баш бурунгаар үндүрген түңнел-биле алырга, бо орук озалондаанга «ВАЗ-21103»-түң орук кыдыынче үне халды берген чолаачызы буруулуг. Истелге уламчылап турар.

БОК ТӨККЕН ДЭЭШ...

Чаа-Хөлдүң дөрт чурттакчызы бок төкпес черге бок төккен дээш хемчег алыскан. Ол-ла чылдагаан-биле июль 9-та Ак-Туруг суурнуң сес чурттакчызы буруудаттырган. Ол кижилер тенек оолдар эвес, а 30-80 хар иштинде улуг кижилер болуп турар. Улуг улус боттары чурум үреп турда, бичии уругларны канчап кижизидерил?

Чыл эгезинден тура, бок төкпес черге бок төккени дээш Чаа-Хөл кожууннуң 16 чурттакчызы хемчээн алыскан болуп турар. Ындыг кижилерге торгаал онаары чөп. Чер-чуртувустуң экологтуг арыг чоруу кичээнгейниң төвүнге турар ужурлуг.

ИХЯ-ның парлалга албаны.

СОЛУН, АЖЫКТЫГ ДЫШТАНЫЛГА

Бүгү Россияның күш-ажылдың болгаш дайынның, Чепсектиг Күштерниң болгаш эрге-хоойлу органнарының хоочуннарының (пенсионерлерниң) хөй-нити организациязының Тывада регионалдыг салбырының удуртулгазы (даргазы С.К. Долгар) черчерлерде албан организация черлеринге чедип, аңаа эге организацияларны тургузуп, хоочуннар-биле ажылды улам калбартып турары сөөлгү үеде тодазы-биле көскү апарган.

Эрткен дыштаныр хүннерде Россияның федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелиниң хоочуннар чөвүлели (даргазы А.С. Ондар) Кызыл кожууннуң Кара-Хаак паромунуң чоогунда ногаан шыктыг алаакка үстүнде адаттынган албан чериниң хоочуннарын база аңаа албан-хүлээлгезин эрттирип чорааш, амытынындан чарылганнарның өг-бүлелерин: ажы-төлү, уйнуктары-биле катай чыып, спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге маргылдааларны эрттиргени солун болган.

Эргелелдиң хоочуннар чөвүлели пенсия назыны чеде берген улустуң хей-аъдын көдүрүп, кадык амыдыралды оларның өг-бүлелеринге, ажы-төлүнге суртаалдап, оларның коллективтиг дыштаныл-газын шын организастап, моон соңгаар хоочуннар-биле эргелелдиң удуртулгазын сырый харылзаштырып, амыдыралга тургустунуп кээр хөй-хөй айтырыгларга харыыны алыр сорулганы салгаш, чоок таныштырылганы кылганын улуг-бичии чыылган чон изии-биле деткээн.

Эртенгиниң 10 шакта чыылганнар майгыннарын тиккеш, өг-бүле аайы-биле спортчу командаларны тургускаш, чыскаалыптарга, кол судья хоочуннар чөвүлелиниң даргазынга рапортун берген соонда, хоочуннар чөвүлелиниң кылып чоруткан ажылын Александр Сюроолович Ондар таныштырган. Эргелелдиң кадрлар база саң-хөө килдистеринден ажылдакчылар хоочуннарның, оларның өг-бүлелериниң санаторий-курорт баарының, бажың төлевиринге чиигелделериниң дугайында болгаш өске-даа айтырыгларга доктаап, олар-биле сырый харылзажып, билдинмес айтырыглар тургустунза, кабинеттеринге кээп турарын сүмелээн.

Бир дугаарында «Кырган-авам, кырган-ачам база мен — спортчу өг-бүле» деп эстафета эгелээн. Аңаа «Торпедо» (С.Ч. Ондарның өг-бүлези) бирги черни, ийигизин «Улыбка» (А.С.Павунуң өг-бүлези) ээлээн.

Херээжен улус аразынга «дартс» адар маргылдаага Д.М. Куулар 7 санны алгаш, бирги черни, З.С. Шыдыраа, М.К. Шулуу 5-5 санны ап, ийиги черни, Г.К. Паву үшкү черге төлептиг болганнар.

Бо хевирге бичии уруглардан Диана Шулуу бирги черни, Максим Шыдыраа ийиги черни алган.

Бут бөмбүүнге «Торпедо» командазы (капитаны С.Ч. Ондар) бирги черни, «Базыр», «Хорлуу» командазы 2-3-кү черни алган.

Канат тыртар маргылдаага бирги черни «Күжүгет» командазы, ийиги черни «Чавынчак» командазы, үшкү черни «Сумуя» командазы алган.

Ыяш көвүрүг кежеринге бирги черни «Чыргал», ийиги черни «Агбан-Чавынчак», үшкү черни «Күжүгет» командалары алган.

Баскетболга херээженнерден М.А. Монгуштуң, эр улустан А.С. Ондарның командалары бирги черге төлептиг болганнар.

Уруглар аразынга ... кедип алгаш маңнаарынга Шулуу бирги, Аюш Чавын... ги, Максим Шыдыраа үшк... алганнар.

Тиилекчилери — улуг... акша шаңналдарын, бичи... ларга амданныг суксун... шаңналга берген. Маргылд... кен соонда, улуг-бичии чо... Хемге барып эштип, эът ... чип, мага хандыр дыштанг...

Эргелелдиң хоочунна... аңаа ажылдап чорааш а... нындан чарылганнарның ... лерин, ажы-төлүн шак м... чоокшулаштырып, спортч... нарны эрттирип, агаар-бо... черге дыштандырганы дээ... хоочуннар чөвүлелиниң д... А.С. Ондарга өөрүп четти... висти шупту илередип, мо... соңгаар бисти мынчаар... турар болзун деп идегеп ар...

Римма ЧАВЫН...

Үе болгаш кижилер

БАЛАЛБАС ИСТИ АРТТЫРГАН ӨГБЕЛЕР

Ачам — Майдыр Маа-Хөө Чап-Хөө, авам — Майдыр Эрикситмаа Манчыловна кайызы-даа Эрзин чурттуг, кыргыс төрел-бөлүк уктуг. Бир эвес олар бистиң аравыста чурттап чораан болза, ачам бо 2012 чылдың май айда, а авам июнь айда мугур 100 харлаар турганнар.

Олар Эрзинниң Нарын сумузунда «Кызыл-Даг» мал, чер ажыл-агыйлыг эштежилгениң МЧАЭ-ниң, ооң соонда «Коммунизмче орук» колхозтуң, «Нарын» совхозунуң кежигүннери боол ажылдап чорааннар.

Ававыс чаш уруг-дарыын өстүрүп, хөй-нити ажылдарынга ындахаая киржип чораан, а кажан баштайгы уруг-дарыы улгадып, тускай амыдырал-чуртталгалыг апаргаш, колхозтуң инээн кадарып чораан, а ачавыс МЧАЭ-ниң, колхозтуң, совхозтуң чылгызын кыш-чай чокка кадарып келген. Оон аңгыда ачавыс — аңнаарынга ынак, районнуң шыырак аңчыларының бирээзи. Ачамның республика чергелиг ажылдарга үлүг-хуузун киирип турганы база бар, төөгүлүг Калдак-Хамар артының оруун кылырынга киржип турган. Ол — Ада-чурттуң улуг дайынының үезинде фронтуга чондан чыгган малды Эрзинден Абакан чедир сүрүп чедиржип турган кижилерниң бирээзи.

Бистиң ада-иевис 6 оол, 5 кызы, ниитизи-биле 11 уруг-дарыгны бодараткаш, чонунга бараан боол чоруур төлептиг кижилер кылдыр кижизидип өстүргеннер. Ававыс— Эрзин районнуң баштайгы маадыр иелериниң бирээзи, ие кижиге хөй уруг-дарыг төрээш өстүргени дээш тыпсып болур бедик орден, медальдарның эдилекчизи.

Ава-ачавыстың улуг оглу Дүдүп шериг албанын эрттиргениниң соонда, Владивосток хоорайга 6 чыл иштинде шагдаалап ажылдап чораан. Чер-чуртунга, Тывага, чанып келгеш, Эрзин райпозунга автосадыг машина мунуп, садыгжылап ажылдап чораан. Ийи дугаар уруу Белчитмаа Маа-Хөевна кыстарының улуу Нарынга колхоз, совхозка хову ажылдарынга, ясли-садка ажылдап чораан, 10 уругларның авазы. «Маадыр-ие» деп алдарлыг аттың эдилекчизи. Үш дугаар уруу Серзинмаа Маа-Хөевна колхозка, Эрзинниң дааранылга комбинадынга, көдээ ажыл-агый эргелелинге янзы-бүрү ажылдарга ажылдап чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген.

Он бир уругларның дөрт дугаары — мен Эрзин, Өвүр, Тес-Хем районларынга улуг бухгалтерлеп, даргалап чордум, «ССРЭ-ниң хереглекчилер кооперациязының тергиини», «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» аттарның эдилекчизи мен. Бешки уруу Сүүкей Маа-Хөевна Нарынга колхозка, Эрзин суурга почтачы боол ажылдап чораан, «Россия Федерациязының харылзаазының мастери». Бөдүүн почтачы кижиниң бо хире бедик атка чедери ховар таварылга болгай.

Алдыгы оглу Мөнге Маа-Хөевич — совет, партия органнарынга, Эрзинге Чонну ажылга хаара тудар төптүң удуртукчузунга ажылдап чораан, Убса-Нур ыйгылаажы бүгү делегей чергелиг заповедниктиң баштайгы удуртукчузу. Тыва Республиканың Дээди Совединиң депутадынга чаңгыс эвес удаа соңгудуп чораан, амгы үеде төлээлекчилер хуралының депутады, «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» деп бедик аттың эдилекчизи.

Төөгү боол арткан чурук.

Дараазында, Зоя Маа-Хөевна садыгжы мергежилдиг, садыг шугумунуң хоочуну, профэвилел райкомунуң харыысалгалыг секретары, херээженнер шимчээшкининиң база Нарынга, Эрзинге уран чүүл көрүлдезиниң идепкейлиг, доктаамал киржикчизи. Оон аңгыда Зоя Маа-Хөевна моол дылга илдик чокка чугаалаар болгаш тыва, моол ужуражылгаларга хелемечи боол бо-ла киришкен турар кижи.

Эрзинге райпога, «Нарын» совхозка трактористеп ажылдап чораан оглу Откун Маа-Хөевич делгем профильдиң механизатору мергежилдиг. Ол дуңмазы Алексей-биле иелээ чылгы кадарарынга ачазының бүзүрелдиг дузалакчылары чорааннар. А Алексей бодунуң ээлчээнде чүген, чулар, сыдым, кымчы баа кылырынга салымныг кижи чораан.

Беш кыстарның хеймери — Байыр ава-ачазының ча... өскен, амгы үеде көдээде... биле хууда малын малдап ...

Майдырларның 11 у... рының хеймереги, амгы ү... харлыг, 5 уругларның ача... чаштарның кырган ача... Кызыл-оол Маа-Хөевич. Ол... чораан чылдарында самбо... публиканың каш дакпыр чем... спорттуң национал хевирл... (хакас хүрешке) Сиби... болгаш Ыраккы Чөөн чүкт... дугаар чемпиону, тыва хү... районнуң шыырак мөгеле... бирээзи турган.

Үстүнде ады кирген 11 ... лерниң уругларының саны 42 боол турар. Ол 42 уругла... уруг-дарыының саны амдыы... 79 кижи, ол 79 уругларының... лары база амдыызында 25 ... Ынчангаш күдээлер, кенэ... биле катай бистиң төрел-бө... нити саны 200 ажа берген.

Амгы үеде бүгү салгалдар... төлээлери республиканың ... ажыл-агыйының шупту адырл... да ажылдап турар деп чуга... хөөредиг болбас. Оларның ... зында малчыннар, башкы... эмчилер, садыг ажылдакчы... механизаторлар, хуу сайга... чылар, үндүрүг база социал... дырылга, пенсия албанының, ... системазының, Иштики хер... яамызының, федералдыг а... чок чорук албанының ажыл... чылары болгаш Чечняга дай... хөделиишкиннерге киржип чо... келген кыс полиция ажылдакч... ол-ла дайынга үш удаа кири... келген ФСБ ажылдакчызы б...

Хөй-ле чылдар эрткен.

Түңнелинде ачамга, ав... ынча хөй кижилерге чырык ... чурттаар аас-кежикти чаяап бе... балалбас исти арттырып, ол... чонунга, чуртунга үре-түңне... бараан болуп чоруур кыл... кижизиткени дээш кады төр... неримниң, бүгү салгалдарыв... база шупту төрелдерим өмү... зинден өөрүп четтиргеним ил... дип, оларның ол буяны чырык... кырынга кезээ мөңгеде чур... чоруурун күзедим.

Ортун ог...
Зайцев МАЙДЫ...

Тес-Хем кожуун,
Самагалдай суур.
Чуруктарны өг-бүле архи... ден алган.

"ШЫННЫҢ" ПОЧТАЗЫНДАН

Сарыг шажын

ҮСТҮҮ-ХҮРЭЭ – КЫРГАН-АЧАМ ТУТКАН ТУДУУ

Чадаананың Үстүү-Хүрээзиниң кыска төөгүзүн номчукчуларга таныштырып көрейн. Ук хүрээ шаанда кончуг бай-шыдалдыг улуг шажын эртеминиң төвү турган деп чүвени бурунгу төөгүчүлерден сонуургап дыңнап, билип ап чораан мен.

Даа кожууннуң IX Ухир Дааның 1905-1907 чылдарда туттурганы Үстүү-Хүрээ Чөөн-Хемчик кожууннуң бурунгаар сайзыралынга, чоннуң езу-чаңчылдарын салгалдарга дамчыдарынга улуг салдарлыг болган.

Хүрээниң кол Камбы-Ламазы Лопсан-Чамзы Хайдып ноянның кады төрээн дуңмазы турган. Даа хуурактар болгаш лама-башкылар өөредилгезинче улуг кичээнгейни салып турган. Хүрээге ниитизи-биле 200 ажыг лама-башкылар чонга ачы-дузазын чедирип, шажын-чүдүлгени нептередип турган. Үстүү-Хүрээ дөрт жыл-агыйлыг турганы магадаанчыг. Оларның бирээзинге-ле 300 хире чылгы, 60 ажыг саар инек, 700-800 хире хой-өшкү бар. Аңаа барыкта өглер мал кадарып, хүрээниң өске-даа ажылдарын кылып турган.

Чадаананың Үстүү-Хүрээзиниң тудуунга кончуг хөй тудугжу, ус-шеверлерни ус черде сумулар, арбаннардан болгаш өске кожууннардан-даа чалап эккеп, ажылдадып турган чүве-дир. Мээң кырган-ачам Сарыг Доргундаевич Кара-Сал база ачам Даржаа Сарыгович Кара-Сал Үстүү-Хүрээ тудуунуң ажылынга киришкеннер. Хүрээ тудуунуң каасталга-шеверлел ажылынга эки киришкени дээш кырган-ачамга «Боостаадан шаңнал» тывысканын кырган-ачам, ачам, Настык-Доржу Донгак, Семис-оол Куулар, Мөңге Ооржак олар чугаалап чордулар.

Кырган-ачам туткан тудуу кээргел чок каржыдошкун аажылаашкынга таварышкаш, Чадаана хем унунга ээн алаакка самдарарып калган чааскаанзырап турган. 1992 чылда XIV Далай-Лама Тывага моорлап келгеш, Чадаана хем унунда бурун шагның чүдүлгезиниң төвү – энерелдиг оран-сава бар-дыр деп чүвени келгеш-ле өттүр билип каапкан. Кызылдан Чадаанаже чоруткаш, Бора-Булак ховузунга-даа доктаавайн, дорт-ла Үстүү-Хүрээге барган. хүрээни ыдыктааш: «Хүрээңер Бурганнары дириг чүве-дир» – диген. Ооң соонда Үстүү-Хүрээ тудуу катап бичиилеп шимчеп эгелээн.

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол Үстүү-Хүрээ тудуун чоннуң тудуу кылдыр кыйгырыг салган. Бүгү кожууннар, сумулар, хоорайлар чагыргалары болгаш чон хүрээниң тудуунга ачы-дузазын чедирип турар апарганы өөрүнчүг. Деткикчилерниң арасындан чаңгыс чер-чурттуувус, Россияның Маадыры, Сергей Шойгунуң адын онзалап демдеглээри чугула. Ооң деткимчези канчаар-даа аажок улуг болганын чон билир.

Хүндүлүг чонувус, Үстүү-Хүрээниң тудуунуң ажылын чедимчелиг доозары-биле шыдаар шаавыс-биле аңаа акша-хөреңги, ажылчын холдар-биле дузалап көрээлиңер. Буянныг хүрээ чоннуң шажын-чүдүлгезиниң сайзыралынга улуг рольдуг болуру чугаажок.

Оолак КАРА-САЛ,
күш-ажылдың хоочуну.

Чыраа-Бажы суур.

МЕРГЕЖИЛИНИҢ ТЕРГИИННЕРИ-ДИР

Республиканың карак эмчизиниң салбырының ажылдакчыларынга өөрүп четтириишкинниң чагаазын "Шын" солунга чырыдарын диледивис.

Кижиниң организминде эң кол орган – карак. Карак арда, долгандыр амыдыралда бүгү-ле чаартылгаларны, болуушкуннарны, солун чүүлдерни көрүп, номчуптар бис. Кандыг-бир чылдагаан-биле, кандыг-бир айыыл-халапка таварышкаш, караавыстың көөрү баксыраарга, дүмбей дүн дүшкени-биле дөмей апаар. Мынчап барган таварылгада, карак эмчилери көөрү багай кижилерниң – орук айтыр сылдыстары, чырыткызы-дыр.

Республиканың карак эмчизиниң салбырынга 5-6 харлыг чаштардан эгелээш, 70-80 харлыг кырганнарга чедир эмнедип, хүндүлүг эмчилеривистиң ачы-буянын ап турар бис.

Бо салбырга эмнедип чыткаш, коллективтиң кежигүннериниң арасында эп-найыралдыын, бот-харыысалгазының бедиин, аарыг кижилерге эвилең-ээлдээн, арыг-силиин, шилип алган мергежилиниң езулуг тергииннери деп чүвени эскерип көрдүвүс.

Бо салбырның бүгү-ле ажылдакчыларынга быжыг кадыкшылды, чымыштыг ажыл-ижинге улуг-улуг чедиишкиннерни, аал-оранынга амыр-тайбыңны, кежик-чолду сеткил-чүрээвистен күзедивис!

Ол салбырга эмнеткеш, эттинген
Сырга КҮДЕРЕК, *Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузу,*
Алефтина АЛДЫН-ООЛ, *Кызыл хоорай.*
Сергей ДҮЛҮШ, *Ак-Довурак хоорай.*
Васса МАРИНОВА, *Таңды кожуун.*
Оксана ТОЖУ, *Каа-Хем кожуун.*

ДОКПАК-БУЛУҢГА...

Кижи базар чер тыппас, чечектерниң чаражын! Оңгача дег чер, шынап-ла, ховар боор. Чазын черни чарып, илииртеп турда, бир-ле чаагай чыт кижини айдызай бээр. Чаа чарган черде кушкаштар шыйлашкыннар чыып чиир дээш көскүзү кончуг өөрүшкүлүг, бир-ле чараш үннерни үндүрүп турар.

Ол үеде машина-техника ...п чүве бар эвес. Бүгү ...ыл-ишти аът-биле кылыр. ...рган-ачам Шүүргелиг ...арында хавак баары ...луңналчак черге одаглангаш, аңаа тараазын тарыыр. Эртен эрте, кежээ ...ай Докпак кырган-ачамның «аалчылары», кожалары ...үр эвес. Та кандаай чүве, ...үн кырган-ачамның үнген ...нге-тараазының чаагайын ...н кайгаан. Сөөлзүреди ...рган-ачамның одагланган ...рин «Докпак-Булуң» дир апарган.

Бистерни, он хар ажып ...ар оолдарны, чагыптып одаг ээледип каан. ...к-Шокар деп аъдывысты ...тээр дээш, ыяда дөң артында ыйгылга барган бис. Өргенивис бар, а ону хаптар чүвүс-даа чок. Узун куу, та чода, та дөңмек сөөгү алгаш, өргенивисти кадаарывыска, оду кызаңайнып турар. Эртен аъдывысты суггарар дээш чеде бээривиске, кижи бажы, сөөктери. Одагга кээривиске, улустарывыс келбээн. Майгында аза-четкер дугайында дыңнаанывысты хөөрежип чыдыр бис. Чымырыкпай эживис махорказын ораап ора:

– Демги куу кижи бажының сөөгүнге бараалыңарам. Ажый-дыр бе дээрге, ажый-ла-дыр деп чугаа бар болгай. Ооң шынын көрээлиңер – деп бо.

Үжелээ чеде бердивис. Киживис карманындан кээшпезин адыштааш: Ажый-дыр бе? – деп, баш сөөгүнүң думчук орнунда ойбаанче урду.

Харыы чок. База катаптады. Харыы-даа чок, сураг. Ынчап турувуста, кырган-ачам Кызыл-Шокар деп аъдын мунуп алган бо келди.

– Дүрген одагже бадыңар! Кижи сөөгү-биле ойнавас чоор – дээш бистерни одагга эккелгеш, хууңга суглап келиңер деп айбылады. Оон келиривске бистерни чундуруп, артыжап шаанга кирген.

– Оолдарым! Моон соңгаар сөөктер-биле ойнаваңар – деп чагаан. Оттук-оол акым: – «Таакпы ургаш, ажый-дыр бе дээривиске, ыыттавас чорду» – дээрге, кырган-ачам бистерни кымчызы-биле дырбандырган чери бар.

Эрензен ТЕЖИТ.

Уран чүүл

ТЕАТР – ШӨЛЭЭДЕ

Тыва национал театр 76 дугаар сезонун хаап тура, бо чылын бүдүн чылдың иштинде чонга бараалгаткан эң эки солун шиилерни сөөлгү неделязында көрүкчүлерге бараалгатканнар. Чижээ «Дембээрел», «Меңээ ынак чок, чүгле ынак чор», Николай Островскийниң «Орулгалыг эрге-дужаал» деп кайгамчыктыг өлүм чок, ханы утккалыг шиизин көрүкчүлерге бо хүннерде бараалгаткан.

Театрның сөөлгү үеде тургузуп турар шиилери бедик идейлиг утка талазыбиле болгаш, артистерниң уран мергежилдиг делгем, хөй янзы хевирлер-биле ойнап турары солун болгаш онзагай көрүштүг апарганын мактап чугаалаар болза эки.

Ылаңгыя стадионга улуг байырлалдар, юбилейлер таварыштыр театржыткан көргүзүглер ханы утккалыг, онзагай, солун боор турар. Чижээлээрге Тиилелгениң 65 чыл оюн таварыштыр, май 9-та Арат шөлүнге болгаш стадионга каш удаа көргүскен театржыткан көргүзүглер кончуг ханы утккалыг, чараш, төөгүлүг, эки болган. Ында ойнап турар артистерниң чогуур бедик мергежилдии-биле ойнап күүсеткенин чон сонуургап көрген. Черле ынчаш Тыва национал театрның хоочундаа, аныяк-даа артистери хүн бүрүде, шак бүрүзүнде уран чечен талантызы-биле улам шыырак өзүп турарын мактавас аргажок.

Чижээлээрге, Тываның-даа, Россияның-даа Улустуң артистери деп бедик аттың ээлери: Ирил Станислав, Александр Салчак, Дыртык Монгуш, Анзат Куулар, Солун-оол Иргит дээш, оон-даа өске хоочуннар чаа шиилерге ойнаан, чаа-чаа овур-хевирлерни чогаадыкчы хөй янзы сагыш-сеткилдиң хайныышкыны-биле ойнап турары кайгамчык солун.

Ол ышкаш чоокта чаа Улан-Удэ хоорайда культура академиязында өөренип турар, келир үеде база театрның артистери болур аныяктар, маңаа дипломнуг «Кодур-оол, Бичии-кыс» деп шиизин көргүскеннер. Ол шииде аныяк артистерниң ойнап турар шимчээшкиннерин, оларның аажы-чаңын, дыл-домаан чаарт, тода чугаалап турарын көрүкчү кижи дыңнап олургаш, улуг күзел ханыышкын, таалал-биле көөр чорду.

Ам удавас олар доозупкаш, төрээн театрынче чедип келгеш, улуг артистерниң арасынче кирип, чаа-чаа шиилерге ойнап эгелээр, оларны көрүкчүлер кончуг манап турарлар.

Ол талазы-биле театрның уран чүүл удуртукчузу кол режиссер Алексей Кара-оолович Ооржактың чогаадыкчы, уран мерген кызымак ажылын онзалап демдеглээр болза эки.

Тургускаш, көргүскен шиилерниң улуг чедиишкини дээрге-ле бир дугаарында-ла, ону тургускан режиссерунуң уран мергежилдиг, чогаадыкчы ажылы-дыр. Ынчангаш чаа-чаа шиилерни сценага тургузуп, артистерни бедик мергежилге өөредип турар чогаадыкчы аныяк режиссерларның бөлүүн мактавас арга чок. Ылаңгыя Анзат Куулар, Идам Марина дээш, оон-даа өскелер.

Амгы үеде театрның директору чоокта чаа томуйлаткан Станислав Ирилге улуг чедиишкинни күзеп олур мен. Чүге дээрге, ол чоокта чаа-ла школага өөренип турган аныяк оол турганын сактып олур мен. Чоокта чаа-ла он классты дооскаш, театр институт доозуп алгаш, онзагай, чараш үн-биле ырлап эгелээн чүве. Сактырымга дүүн чаа-даа ышкаш. Ол дораан-на Тываның, Россияның алдарлыг артизи болу берген. Шынап-ла, дүүн чаа бичии оолчугаш турган ышкаш...

Ам бөгүн Станислав Ирилди билбес кижи бүгү Тывада чок-ла болгай. Ооң чараш ырларын, ооң онзагай чараш янзы-бүрү шиилерге ойнаарын бүгү көрүкчүлер эки билир. Ылаңгыя өөнүң ишти Луиза Мортай-оол-биле кады ийи үн-биле орус-тыва ырыларны ырлажы бээрге, көрүкчү кижиниң сеткили эрткен үелерни, амгы үени сактып кээр кылдыр сагыш-сеткилди оттуруптар болгай.

Аныяк артистиң уран-талантызы чылдан чылче улам бедип өзүп келгени-биле катай, театрның политиктиг хөгжүлдезинге база удуртукчу талантызы көстүп келгени черле мактанчыг болбас аргажок. Станислав Ирил боду биче сеткилдиг, улуургак эвес, хүндүлээчел, улуг-бичии кижилерни ылгап билир, бөдүүн, бедик аталдарынга билиргеп, мактанмас, эш-өөрүнге үлегерлиг артист деп чүвени бис билир бис. Ынчангаш ону Тыва национал театрның директору кылдыр томуйлап каанынга бистер, хоочуннар, сеткил ханып, чаа директорга чедиишкиннерни күзедивис.

Бодувустуң талавыстан, ылаңгыя хоочуннар, аныяк директорувуска арга-сүмени берип, ону каяа-даа чорааш деткип, бир эвес дуза херек болза, билир шаавыс-биле дузалаарывысты аазап тур бис. Ол ышкаш, театрның чогаадыкчы улуг коллективинге моон соңгаар оон-даа хөй чедиишкиннерни күзевишаан, шөлээңер үезинде чодураалыг, чойган шыпкан чечек-чимистиг чараш Тывавыска курорттап, аржааннап, дыштанып алырыңарны күзеп каайн.

Клара САГДЫ,
Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

АЖЫЛДАВАЙН ТУРАР ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ ХАЛАС ОРУК

Тываның ажылдавайн турар пенсионерлери ийи чылда бир катап Россия девискээринге дыштаныр черинче аай-дедир халас четкеш кээп болур. Аңаа хамаарыштыр Россияның Пенсия фондузунуң Тыва Республика салбырында специалист Юлия Губанова айтырыгларга харыыларны берген.

– Тываның иштинден Россия девискээринге дыштаныр черинче аай-дедир чеже пенсионер орук компенсациязы алганыл?

– 2012 чылдың 6 айларның дургузунда ажылдавайн турар 249 пенсионер ол чиигелдени 2 млн. 77 муң 521 рубль түңге ажыглаан.

А 2005 чылдан тура, Соңгу чүкте база аңаа деңнештирген черлерде чурттап турар болгаш ажылдавайн турар пенсионерлерниң дыштаныр черинче орук чарыгдалын эгидер дугайында Россия Чазааның 176 дугаар доктаалының күүселдези эгелээнден бээр Тывадан 1545 пенсионер ниитизи-биле 15 млн. рубльге орук компенсациязын алган.

– Ажылдавайн турар пенсионерлер ол чиигелдени кандыг хевирге ажыглап болурул?

– Россия девискээринге дыштаныр черинче баарының болгаш оон дедир кээриниң орук өртээн ийи хевирге ап болур: бирээде, баш удур тускай талоннар ап алыры. Бо хевир-биле пенсионер кижи бодунуң акшазын баш удур чарыгдавайн, дыштаныр черинче четкеш кээп болур. Тускай талоннар бээр дугайында билдириишкинни чурттап турар черинде Пенсия фондузунуң эргелелинге 10 хонук бурунгаар бижиир.

Ийи дугаар хевир — бодунуң акшазы-биле чораан соонда компенсация алыры.

– Мен Саян артында өөренип турар уругларымга барып чордум. Орук чарыгдалын төлеттирип алырда, кандыг документилер дужаар ужурлуг мен?

– Билдириишкини-биле кады бодунуң паспортун болгаш орукка чораан билеттерин дужаар.

Пенсия фондузунуң эргелели компенсация бээр азы бербес дугайында шиитпирни 10 хонук иштинде хүлээп алыр.

– Бо чайын өске хоорайда чурттап турар акымга аалдап баар деп тур мен. Баш удур тускай талоннар ап алыр дизимзе, чүнү канчаар мен?

– Чурттап турар чериңерде Пенсия фондузунуң эргелелинге 10 хонук бурунгаар келгеш, билдириишкин, паспорт, санаторий, дыштанылга бажыңы, турбаза баар путевка, курсовка, азы дыштаныры бадыткаан өске-даа документини киирер силер.

Компенсация алыр чурум бөдүүнчээни-биле албан путевка, курсовка эвес, а төрелинден, эжинден нотариуска шынзыткан чалалга, келдирилге, магадылалдыг чагааны база дужаап болур.

Тускай талон-биле билет садар кассага чеде бээрге, баар дээн черинге чедир болгаш дедир кээр оруунуң билеттерин бижип бээр.

– 2011 чылда орук чарыгдалын төлеттирип алган мен. Бо чылын Кисловодскиге дыштангаш келдим. Ам ол чораан чарыгдалымны эгиттирип ап болур мен бе?

– Бо чылын силерге компенсация чок болур. Чүге дээрге орук чарыгдалын ийи чылда чаңгыс катап бээр. Дараазында ол чиигелдени 2013 чылдың январь 1-ден ап болур силер.

– Мен 2008 чылда Сочиге санаторийге дыштанып чорааш, орук билеттерин шыгжап алган мен. 2008 чылда ол чораан чарыгдалымны 2012 чылда төлеттирип ап болур мен бе?

– Төлеттирип ап болур силер. Россия Чазааның 2005 чылдың апрель 1-де үндүрген 176 дугаарлыг доктаалын езугаар Россия девискээринге 2005 чылдан тура дыштанып чорааның орук чарыгдалдарын эгидип бээри көрдүнген.

– Дыштанып чораан чарыгдалдың компенсациязын канчаар төлеп бергениниң чижээн чугаалап көрүңерем.

– Транспорттуң шупту хевирлеринге чораан чарыгдалдарны эгидип бээр. Чижээ, 2012 чылдың майда Н. Иркутскиде чурттап турар акызынга аалдап барып чораан. Чурттап турар черинде Пенсия фондузунуң эргелелинге ол дараазында документилерни дужааган: Кызыл — Красноярск автобузунга 1230 рубль өртектиг билет; Красноярск — Иркутск аразынга поезд өртээ 1323, 50 рубль. Дедир кээрде Н. поезд-биле Иркутск — Красноярск (билет – 1218 рубль), Красноярск — Кызыл аразынга самолет өртээ 7025 рубль чарыгдаан. Ниитизи-биле ооң орукка чарыгдалы 10796,50 рубль болган. Пенсия фондузу Н-иң орукка чарыгдалының компенсациязын ооң киирген документилеринге дүүштүр эгидип берген.

Ийи-Тал суурда чаңгыс чер-чурттугла[р]

ӨӨРЛЕРИМГЕ

Изиг оъттуг Ийи-Талда
Изим шагда балалза-даа,
Ием күжүр чаяап кааны
Ижээн болган черим чүве.
Кадыр оъттуг Ийи-Талда
Халаан изим балалза-даа,
Ханы ынак авам күжүр
Хайырлап каан чуртум чүве.
Бадып-чоктап, эргип чоруур
Барык-Аксы хемим уну.
Барып четкеш, хөөрежир

Баштак чаңныг өөрлерим
Чамдык өөрүм бистен ыр
Чамбы-диптен чарылза-да
Октаргайның үүлези-дир,
Омани падме хум!
Ырак черге чорзумза-даа
Ыяап-ла сактып чоруур.
Идегелдиг эжим, өөрүм,
Ишти-хөңнүм сергедип чо

Агыы МААДЫР-О

Ак-Тал. Чеди-Хөл кожуу

Буян-Бадыргының 120 харлаанынга

Чаңчыл болган 24-кү тыва хүрешке долгандырыг хеви хүреш маргылдаазы **Буян-Бадыргы ноянның харлаанынга тураскаадып, Чадаана хоорайга июль 24-25 хүннеринде болур.**

Эгелээри: июль 24-те 10.00 шакта «Чадаана» стадиону

Оргком

МУҢНУҢ МЕГЕ АКШАЗЫ

Кызыл хоорайда эки шынарлыг кылдыр кылган 1 муң ру акшазы тывылган. 51 харлыг херээжен кижи банкыга чээли төле берген. Меге акшаны кассир эскерип каапкан. Шынап-ла, шынарлыг кылдыр кылган акша болган. Ооң тайылбырлап турары ол акшаны банкоматтан уштуп алган.

Каразынчыг акша холуңарга кирип келзе, дораан ИХЯ-ның деж кезээнче азы бо телефоннарже дыңнадыңар: 9-36-14; 9-36-27

ИХЯ-ның парлалга алб

Валерий Петрович НАСЮРЮН

2012 чылдың июль 17-де күш-ажылдың хоочуну, Россия Федерациязының алдарлыг эмчизи, Республиканың №1 эмнелгезиниң өрттенген улус эмнээр салбырының травматолог эмчизи Валерий Петрович Насюрюн мөчээн.

В.П. Насюрюн 1943 чылдың октябрь 26-да Улуг-Хем районнуң Хайыракан суурга төрүттүнген. Красноярскиниң медицина институдун дооскан соонда Валерий Петрович Балгазынның участок эмнелгезинге кезер эмчи болуп 1968-1969 чылдарда ажылдаан, ооң соонда ону республика эмнелгезинче травматолог-ортопед эмчи кылдыр шилчиткен. 1969 чылдан 1976 чылга чедир аңаа ажылдаан. Ол 1976 чылда Москваның 2-ги Н.И. Пирогов аттыг медицина институдунга клиниктиг ординатуразынче өөренип киргеш, ону 1978 чылда дооскан.

В.П. Насюрюн — республикага бичии уругларны чыда эмнээр ортопедия албанын тургускан кижи. Тыва АССР-ниң Кадык камгалал яамызының чаштарның штаттан дашкаар травматолог-ортопеди болуп келген. Ол-ла яамының чанында чашта кемдеп-кергээр чоруунуң п лактиказының талазы-бил домстволар аразының ком зының кежигүнү чораан.

Кадык камгалал шугу ачы-хавыяазы дээш ооң чуруун республиканың Хүн самбыразынга киирип турган чылда ону өрттенген улус э салбырның ординатору а дужаалче шилчиткен. 1990 ол салбырның эргелекчи томуйлаткан. 2000 чылдан чылга чедир аңаа травма эмчи болуп ажылдаан.

Бистен дээди категори эмчизи, кайгамчык специа чаагай сеткилдиг эмчи ча чоруткан. Валерий Петр Насюрюн дугайында чырытк тураскаал ооң коллегаларынга өөрүнге мөңгези-биле артар.

Тыва Республиканың к камгалалының «Республик №1 эмнелгези» күрүнениң бю албан чериниң удуртулг коллективи ооң өг-бүлезинге кажыыдалын илергейлеп тур.

№1 эмнелген коллектив

Россия Федерациязының Коммунистиг партиязының Тыва салбыры СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары улус депутаттарының Таңды район совединиң күүсекчи комитедин даргазынга база республиканың профэвилелдер чөвүлелин даргазынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдап чораан, Ты Республиканың алдарлыг ажылдакчызы

Шаңгыр Пиче-оолович
КУУЛАРНЫҢ

мөчээни-биле ханы кажыыдалын ооң өг-бүлезинге, төрелдеринг чоок кижилеринге илергейлеп тур.

"ТӨРЕ-ХӨЛДҮҢ ЧАЛГЫГЛАРЫ"

Бүгү кожууннарның культура бажыңнарында танцы-сам коллективтерин **июль 20-21** хүннеринде Эрзин кожуунда Төре-Хөлдүң кыдыынга республика чергелиг тыва национал танцыларның "Төре-Хөлдүң чалгыглары" III фестиваль конкурсче чалап тур.

Киржири: көрдүнген дүрүм езугаар.

Харылзажыр телефоннары: 8(394-39)-22-594, 8(394-39)-22-305.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът туйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
	3	97,80	11,50	2,3,4

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:

тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

ШЫН

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская,100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнуң оралакчызы – 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия – 2-17-91. e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге – 2-03-88, чагаа – 2-17-09, көдээ ажыл-агыйы – 2-17-09, очулга – 2-03-87, үлетпүр – 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 7350. Чагыг 81. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республи талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде бүрүткэ Херечилелдиң дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко,
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-да фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.